

ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА «КРОК»

МОМОТ НЕЛЯ МИКОЛАЇВНА

**ЛІТЕРАТУРА ФАКТУ: НАРАТИВНІ МОДЕЛІ FICTION / NON-FICTION У
ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ**

Монографія

Київ – 2021

УДК 821.161.2

Рекомендовано до друку Вченою радою

Рецензенти:

Різун Володимир Володимирович – доктор філологічних наук, професор, директор Інституту журналістики Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Даниленко Сергій Іванович – доктор політичних наук, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри міжнародних медіакомунікацій та комунікативних медіатехнологій Київського національного університету ім. Тараса Шевченка

Монографія є результатом дослідження літератури факту. Зокрема, зосереджено увагу на обґрунтуванні впливу традицій автобіографізму та щоденниковості, починаючи від Т. Шевченка, удосконалюючи існуючі та розробляючи нові наративні моделі fiction / non-fiction на прикладі мемуаристики В. Винниченка та есеїстики Є. Маланюка. Крім того, дослідження містить окремий розділ щодо інтелектуального феномену есеїстики Є. Маланюка періоду еміграції. Матеріали монографії будуть корисні науковцям, літературознавцям, викладачам, аспірантам і студентам філологічних та гуманітарних спеціальностей, зокрема студентам спеціальності «Журналістика», та широкому загалу читачів.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТРАДИЦІЙНИЙ АВТОБІОГРАФІЗМ У ПРОЗІ Т. ШЕВЧЕНКА	11
1.1. Щоденниковість та автобіографізм у повісті Т. Шевченка «Близнецы»	11
1.2. Людиноцентризм Т. Шевченка як концепція власної філософії буття (на матеріалі повісті «Несчастный»)	25
Список використаних джерел до розділу 1.....	34
РОЗДІЛ 2. НАРАТИВНІ МОДЕЛІ FICTION / NON-FICTION У ПУБЛІЦИСТИЦІ В. ВИННИЧЕНКА І Є. МАЛАНЮКА	37
2.1. Історико-публіцистичний дискурс мемуаристики В. Винниченка («Відродження нації. Історія української революції»).....	37
2.2. Націософська концептуальність публіцистичного дискурсу есеїстики Євгена Маланюка	43
Список використаних джерел до розділу 2.....	49
РОЗДІЛ 3. ЕСЕЇСТИКА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА.....	51
3.1. Контекст духовної суверенності в есеїстиці Є. Маланюка (на матеріалі статті «Малоросійство»).....	51
3.2. П. Тичина в есеїстиці Є. Маланюка (стаття "Д.В.Ц.").....	61
3.3. Еміграційна публіцистика Є. Маланюка: суспільна рефлексія та літературно-критичні коментарі на сторінках "Нотатника".....	67
3.4. Інтелектуальний феномен Є. Маланюка: коментарі до "Нотатника" (із записів 1953 р.).....	74
3.5. "Нотатник" та його творча функція для Маланюка-публіциста (на матеріалі статті "До проблеми большевизму").....	83
Список використаних джерел до розділу 3.....	90
ВИСНОВКИ.....	92

ВСТУП

Література факту або документально-художня література – мемуари, щоденники, автобіографії, спогади, створені учасниками або очевидцями описуваних подій. Історики, філософи та літературознавці завжди вбачали в документі джерело фактів, ключ до сховку минулого, шлях у сьогоднішній день. Чимало подій та явищ історії суспільства стали відомі наступним поколінням тільки завдяки мемуарам, щоденникам тощо. Ще в античний період писалися мемуари, що повинні були зберегти в пам'яті нащадків військові здобутки й виправдати невдачі. Примітивність – із сучасного погляду – зброї і тактики не завадила стилістичній досконалості (“Нотатки про галльську війну” Цезаря), хитрощам наративної стратегії (свій “Анабасис” Ксенофонт приписав Фемістогену, розуміючи переконливість стороннього свідчення) [11, с. 5].

Література факту має здатність інформувати, тлумачити, вносити ясність, залишаючись разом із тим полем, де не є зайвими фантазія, уява. Важко, іноді неможливо провести межу між документом у художній літературі й літературою як документом. М. Чудакова у монографії “Бесіди про архіви” зазначає стосовно листів, щоденників, мемуарів: ”Тут нерозчленований хід нашого поточного життя розчленовано особистою нашою ж думкою, словом, волею”. Продовжуючи, дослідниця прямо підводить до висновку: “Написання будь-якого, хай і особистого, листа є незалежно від намірів автора миттю історичної свідомості, актом історичної поведінки. Сам того не відаючи, той, хто пише, залучається до історичної традиції, початок якої губиться в глибині віків, а кінець іде у невідоме нам майбутнє. І сам того не знаючи, анітрохи про те не турбуючись, він слугує віддаленим від нього потребам людства” [23, с. 139].

У монографіях, критичних статтях поняття літератури факту трактується дуже широко. До неї відносять щоденники і спогади, автобіографії, листи й

подорожні нотатки, нариси, нотатники тощо. Неоднозначним є і ставлення до такої літератури. Деякі дослідники рішуче заперечують усяке протиставлення цього жанру власне художній літературі, вони відкидають термін “документально-художня література”, вважаючи, що він обмежує права художника на узагальнення. Інші – не тільки наполягають на особливому статусі документально-художньої літератури, а й стверджують, що вона висувається на чільне місце в сучасному літературному процесі. О.Галич у праці “Роди та жанри літератури” зазначає: “Специфічними міжродовими утвореннями стали документально-художня проза та мемуари, які належать, з одного боку, до жанрів художньої літератури, а з іншого – мають ознаки публіцистики та документалістики, спираються на дані історії” [3, с. 56]. Цю ж проблему досліджувала Л. Медіна у монографії “Право на власну історію. Від сторінок щоденника – до рукопису”: “Практично всі довідники та енциклопедії сьогодні розглядають нотатки, щоденник, листи, автобіографію як частину цілого, як розділ, який то називають документальна (невигадана) література, то творами автобіографічного (особистісного) жанру, а то – іноді – й зовсім заносять до складу мемуаристики, хоча здається очевидним, що спогади все ж щось зовсім інше” [18, с. 7]. Не впадаючи ні в ті, ні в ті крайнощі, ми вважаємо, що ніколи не зникне необхідність створювати сюжети, так само, як ніколи не перестануть існувати твори, які показують справжні події та їх реальних учасників. Термін “документально-художній” обґрунтований літературознавцями І. Янською і В. Кардіним у монографії “Межі вірогідності” [11, с. 63]; на думку авторів праці, документально-художні твори характеризуються такими параметрами:

1. Документально-художній твір ґрунтується на справжніх подіях, трансформуючи їх засобами літератури – у прагненні осягнути та осмислити головне в людях і в часі.

2. Треба розуміти межу своєрідності документально-художньої літератури як не відокремлену “китайською стіною” від художньої

літератури, але як таку, що самовизначилась як повноправний вид словесної творчості.

3. Документально-художній твір не потрібно сприймати як хроніку – на нього слід дивитися як на художній документ доби.

Досі не існує більш-менш чіткої класифікації документально-художніх жанрів. О. Галич у згаданій праці зазначає, що мемуарно-автобіографічна література є окремим видом документально-художньої літератури. До неї належать щоденники, спогади, автобіографії письменників. І для теоретиків, і для практиків існує проблема жанрового визначення кожного із напрямків документально-художньої літератури, виявлення їх визначальних рис, що передбачає подальші дослідження в цьому аспекті. Певний прогрес на цьому шляху пов'язаний із працями Д. Затонського, А. Тартаковського, Л. Гараніна, Б. Мельничука, О. Дацюка, І. Данильченко, Н. Ігнатів, О. Мішукова та ін.

Нотатки сучасників, щоденники та мемуари здавна цілком слушно присутні у переліку найважливіших історичних джерел. Більше, ніж якісь інші документи та матеріали, мемуарна література дозволяє пізнати логіку життєтворчості попередніх поколінь. Зрозуміло, що наші попередники по-іншому мислили, ніж ми, по-іншому мотивували вчинки, інакше дивилися на те, що слід і не слід робити, що добре і що погано; сама потужність їхнього мислення була безсумнівно іншою, ніж наша. Щодо цього найдорогоціннішим матеріалом для вивчення розумового і морального устрою людей минулого є **мемуари**. Але значення відомого історичного факту, ту чи ту подію або захід ми оцінюємо не за розповідями вільних мемуаристів, іноді умисне говірких і неправдивих, а звертаємося до холодних, сухих офіційних документів; у них ми знаходимо, вичитуємо та відзначаємо те, що не було помічено сучасниками. Але мемуари дають нам те справжнє відчуття епохи, те необхідне психологічне поле й побутові подробиці, які так потрібні для правильного розуміння історичного процесу, для правильної оцінки окремих фактів та явищ. “Полишаючи збоку етичні

моменти вияву істини, ми зайвий раз підкреслюємо, наскільки цінними історико-культурними документами є мемуари, як багато дають вони досліднику, які відкривають для нього перспективи” [11, с. 373].

Термін “**мемуари**” походить від грецького слова “*hupomnemata*” і служить на позначення творів, важливим елементом поетики яких є підкреслене утвердження вірогідності зображуваного і які розкривають характерні для певної доби явища. Мемуарам, як правило, властивий сюжет та й із художньою літературою вони мають багато спільного. Мемуарами, як і художнім твором, рухає над-ідея (головна) – це кінцева мета. У мемуарах створюється “образ автора”, так само, як і в творі. Також вони мають свій стиль. Однак, традиційний мемуарний твір має сюжет, який є реальною системою подій, що визначена самим життям. Цей жанр у класичному своєму вигляді має виключати можливість поетичної вигадки в нарисах про історичних діячів і події. Найменші відступи від документально засвідчених фактів знижують пізнавальну й художню цінність мемуарів. Іншими словами, тут відсутня заміна реальних фактів вигаданими, але немає і всіх реальних фактів, а наявний добір останніх, визначений не стільки особистістю автора, скільки тією соціальною роллю, яку він відіграє в суспільстві. Саме добір фактів дозволяє мемуаристу висловити своє ставлення до зображуваного, допомагає відтворити минуле таким, яким бачить його мемуарист і яким він хоче, щоб його побачили нащадки. Автор мемуарів жертвує історією своєї душі на користь історії свого часу. Це не означає, що він прагне до неупередженості історика. Його світовідчуття – це світовідчуття художника, а не збирача та інтерпретатора фактів. Однак, добір подій відбувається не під особистим, а під суспільним кутом зору, а життя й особистість автора постають не виключними, а типовими. Усі події зображуються з певною часовою дистанцією, ретроспективно. Ця властивість наближає мемуари до **автобіографії**. “Будь-яка автобіографія, – зазначає Д. В. Затонський, – є дзеркало розвитку. І тому, що в ній простежується

становлення, дозрівання певної особистості, і тому що, розповідаючи про себе, людина досягла вже (в ідеалі, звичайно) своєї вершини, з якої видно, як життя складалося” [9, с. 26].

Відомий німецький літературознавець Г. Міш в “Історії автобіографії” [29], роздумуючи про відмінність мемуарів від автобіографії, зазначає, що при зображенні свого життя автор може діяти “ззовні” або “внутрішньо”, тобто в мемуарах автор більше уваги приділяє зовнішнім подіям, своїй соціальній ролі у світі, в той час як у автобіографії отримують відображення етапи розвитку самосвідомості автора, відбувається усвідомлення “світу в собі”, зображення “історії душі”. Зацікавлення особистістю автора, характерне для нашого часу, призвело до розширення сфери самозображення, самооцінок, іншими словами, до певної психологізації жанру **автобіографії**. Хронікальність духовного розвитку героя-автора, процес формування його самосвідомості є невід’ємними компонентами сучасних автобіографій. Але, якщо в мемуарах дається оцінка насамперед певного відрізка часу, то в автобіографії письменник основну увагу концентрує на своєму житті, намагаючись підбити певний підсумок.

У цьому документально-художньому ряді **щоденник** письменника посідає особливе місце. Назва “**щоденник**” іде від латинського терміну *diarium*, який походить, у свою чергу, від слова *dies* (день). У книжній українській мові побутувала назва “**діаріуш**” (лат. *diario* – щоденний, польськ. *diariusz* – щоденник, сімейна хроніка) – записи, зроблені певною особою про події свого зовнішнього та внутрішнього життя [13, с. 206]. У XVII ст. урядники гетьманської канцелярії мали обов’язок вести канцелярні діарії – щоденники адміністративної діяльності управителів краю. Між канцеляристами часто були дуже освічені люди, які дістали освіту в Київській академії. Таким канцеляристом був і Микола Ханенко, що залишив по собі “Діарій” за 1722 р. За другу половину 1722 р. й початок 1723 р. вів діарій Пилип Борзаковський, а від березня 1723 р. – Павло Ладинський.

До втрачених залічується “Діарій” Самійла Зорки, шляхтича родом із Волині й секретаря при Б. Хмельницькому. Тим-то він “про всі речі й поведінку (Хмельницького) добре знав і описав їх досконало й широко в своїм “Діарії” [2, с. 366], за свідченням Самійла Величка. Про “Діаріуш” Федора Жученка є цікаві згадки в “Історії запорозьких козаків” Д. Яворницького, Літописі Самійла Величка. Жанр діаріуша був популярний у ті часи, тому немає нічого дивного, що саме до нього звернувся полтавський полковник Ф. Жученко – людина начитана, добре обізнана з європейською літературою. У XVIII ст. був також написаний щоденник Я. Марковича – генерального підскарбія (1696 – 1770). Його щоденник (1717 – 1767) – це продовження “Кроніки” (Хроніки) гетьмана П. Полуботка.

Щоденник – літературно-побутовий жанр, фіксація побаченої, почутої, внутрішньо пережитої події, яка щойно сталася [13, с. 745]. Належність щоденника до того чи того жанру була предметом дослідження багатьох літературознавців. Д. Затонський частину своєї праці “Зчеплення жанрів” присвячує щоденнику. Зокрема він зазначає, що це “дуже стара жанрова форма...На щоденник можна подивитися як на специфічну форму автобіографічного і мемуарного жанрів” [9, с. 41]. На думку Н. А. Левківської, щодо вірогідності зображеного він є наступним після приватного листа жанром мемуарної літератури [15, с. 158].

“Не всі щоденники, навіть письменницькі, є фактом художньої літератури. Досить часто це просто систематичні, а то й без особливої системи записи різних справ, подій, турбот, що обтяжували автора, інколи це короткі фрагменти майбутніх творів, діалоги й монологи, автокоментарі до творів тощо” [3, с. 42]. Щоденники, робочі зошити, нотатники, журнали подій тощо. З часом ці матеріали виявляються важливими історичними свідченнями. Більше того, деякі рукописи стають безпосередніми пам’ятками культури, суспільної думки, документальною прозою або основою для неї. У сучасному літературному процесі помітно активізувалося звернення письменників до

достеменних документів, до живих фактів дійсності. У них чергуються автобіографічна правда й художня вигадка, вибудовані в хронологічній послідовності дійсні щоденні записи або стосовні до різних часових пластів спогади про минуле.

На думку О. В. Петровської, “щоденник – записи по гарячих слідах, записи ще не застиглої, не затверділої у певній формі події. Ведучи щоденник, людина творить сюжет своєї долі безпосередньо, разом із життям” [19, с. 22]. Л. Левицький зазначає: “Щоденник подібний до термоса. Цінність його в тому, що він зберігає тепло факту, що відходить, – чи то історичні події, чи то особиста подія... Перевага й обмеженість щоденника пов’язані з його властивістю – синхронністю: факт і його відображення збігаються у часі” [14, с. 106]. Тривалий час щоденник не вважався жанром літератури, навіть якщо він належав перу визнаних художників слова. На відміну від ретроспективних по суті мемуарів та автобіографій, фактографічний щоденник фіксує щохвилинні враження, роздуми і спостереження. Побутувала думка про те, що це особистий документ, не призначений для друку, роль щоденника – це роль духівника, який полегшує душу. Загалом він розглядався як нелітературна форма, що грає допоміжну роль для створення власне художніх творів письменника. Щоденники дедалі наполегливіше заявляють про себе. Вони все частіше з’являються на сторінках головних розділів літературно-художніх журналів, виходять окремими книжками. Адже більшість щоденників, опублікованих тепер, наприклад, щоденники В. Винниченка, М. Драй-Хмари, С. Єфремова, Є. Чикаленка, Є. Маланюка прийшли до сучасного читача лише завдяки тим змінам, які проходять у нашому суспільстві й нашій свідомості. Вони повертають нам багато забутих імен діячів культури і мистецтва, а відомих – позбавляють хрестоматійної канонічності й врочистої застиглості.

РОЗДІЛ 1

ТРАДИЦІЙНИЙ АВТОБІОГРАФІЗМ У ПРОЗІ Т. ШЕВЧЕНКА

1.1. Щоденниковість та автобіографізм у повісті Т. Шевченка “Близнець”

Природним є тяжіння суб’єкта до розуміння світу й самого себе в ньому. Цей самозаглиблений антропоцентризм притаманний багатьом письменникам. Не винятковою у цьому аспекті є постать Тараса Шевченка. У його творчості спостерігається еволюція автобіографізму. Починаючи з відображення у поезії трагічної долі українського народу та власної знедоленості, переходячи до автобіографічних повістей і завершуючи Щоденником. Такий шлях розвитку цього літературного явища у творчому доробку Шевченка. Філософські роздуми в поезії побудовані на тому, що особиста доля поета й доля його народу стають віддзеркаленням одне одного. Автобіографічні повісті – це погляд на себе збоку, проекція особистості автора на образи власних героїв. “План героя обмежений його власним кругозором, тут сам герой бачить, згадує, оповідає, оцінює. У плані ж “автора” всі ці моменти плану героя стають предметом спостереження й оцінки, характеризують героя, будують його образ в інтерпретації “автора”, який привносить у нього і свій надлишок бачення, і своє осмислення й оцінку” [21, с. 7]. Розвиток автобіографічності у творчості Шевченка отримав логічне завершення у вигляді Щоденника.

Існує загальноприйнята думка, що повісті, писані російською мовою, та Журнал (Щоденник) у Шевченковій літературній спадщині треба розглядати як явище єдиного порядку (О. Білецький, М. Шагінян, О. Пипін та ін.). Ці твори об’єднали, класифікувавши їх як “проза Шевченка”. Звичайно, спільним є головний стрижень – автобіографізм та психологічне підґрунтя, яке спонукало до таких творів (комплекс самості, який призвів до самозаглиблення, а згодом – і самопізнання). Розмежувати ці твори потрібно, оскільки як безперечною є

художність повістей, так і фактографічність Щоденника, незважаючи на присутні в ньому елементи белетристики.

Документально-художня проза була домінуючим жанром у розвитку літератури 30-50-их років XIX століття. Л. Толстой розпочав свою творчість щоденником і поступово перейшов до “Дитинства”, тобто до автобіографічної прози. Це тенденція того часу. Шевченко ж намагався реалізувати свій душевний імператив в Автобіографії, автопортретах і Щоденнику. Особливо в останньому відчувається глибокий психологізм: на відміну від Автобіографії, Щоденник був написаний не на замовлення; літературний автопортрет присутній і в Щоденнику, але в ньому він рухомий і фіксує зміни особистості в часі. Це – “живі сторінки”. В перші роки, відразу після смерті Шевченка, в частковому, а пізніше повнішому надрукуванні тексту Щоденника за ним закріпилося стале визначення – “документ”. (“Це справжній, не надуманий і навмисне не вигаданий, не прикрашений і не підроблений великої душі документ”, С. Єфремов [8, с. 58]; “...в “Журналі” Шевченковому на перший план виступає його документальність”, І. Айзеншток [1, с. 24]).

Але яким був шлях Шевченка до Щоденника? Починаючи від наскрізь автобіографічної поезії, він підійшов до прози. Як зазначено вище, сама доба, в якій жив поет, спонукала до цього. У центрі культури – процес саморозкриття, самообґрунтування. Тяжіння до щоденникових тенденцій у Шевченка спостерігається у повістях російською мовою. Це зазначив В. Гітін у статті “Спільні риси побудування Шевченкової прози та його “Журналу” (на матеріалі повісті “Художник”) [5]. Але не менш цікавою в цьому аспекті є повість “Близнецы”.

Розповідь починається з детального опису перших двох днів, які стали знаменними у житті бездітної родини. Крім того, коментування автора щодо понеділка чимось нагадує перший запис у Щоденнику про складаний ніжик. Звичайно, що сюжет, в якому розповідається життя близнюків від народження до

зрілого віку потребує за всіма канонами наратології розгортання певної хронології, але в Шевченка вона дуже деталізована (щоденникова), нагадує європейські романи виховання. Поява головних героїв – це щоденна фіксація; розповідь про старого Сокиру розпочинається з деталізації його біографії (походження батька та матері) – це щоденник років (“...юному Сокире подходило к седьмому году...”, “На пятнадцатом году своего возраста...”). Навчання Зосима та Саватія з домашнім учителем Степаном Мартиновичем теж супроводжується певною хронологією: “...2 октября явился Стёпа один на хуторе и, прочитав обычную молитву, принялся за дело”; “К 1-му декабря, т.е. в продолжение двух месяцев, был выучен букварь...”. Поїздка Никифора Федоровича та Парасковії Тарасівни до Полтави нагадує подорожній щоденник: “В одно прекрасное утро, то есть часу около десятого, из хутора выехала туго нагруженная бричка...”; “...на другой день, оставивши Яготин,...поехал Гетманским шляхом через Ковалёвку...”; “Прогостивши денька два в Городище, они на третий день двинулись в путь...”; “По истечении пяти с половиною седмиц возвратился после долгого отсутствия на свой хутор и Никифор Фёдорович и Прасковья Тарасовна”. І нарешті справжній епістолярний щоденник – “Оренбургская муха” Саватія Сокири.

Очевидно, що підґрунтям такої щоденниковості у прозі Шевченка є індивідуальна манера, якою у нього є автобіографізм. Це не манірність, а індивідуальний художній почерк. Якщо поезія – це розуміння своїх витоків-джерел та поетичне самовираження, то проза і Щоденник – це філософське самоспостереження. Але загалом вбачається цілісна динамічна система з єдиним комплексом тем і мотивів.

Якщо простежити за сюжетом повісті “Близнецы”, то принаймні чотири постаті нагадують або фрагменти біографії, або прямо вказують власне на самого Шевченка: автор-розповідач, Саватій Сокира, земляк-розкольник (про нього згадує Саватій у своєму щоденнику), художник Шевченко. Якраз саме ті фрагменти, які безпосередньо взяті з життя поета, відзначаються більшою

художністю, насичені описами краєвидів, місцевостей, є більш художньо довершеними. Текст повісті за будовою неспівмірний із розвитком сюжету, тобто відчувається, що ті частини, які Шевченко вибудовував штучно, є стислими, насиченими короткими діалогами, час від часу розповідь переривається ліричними відступами автора. Фрагменти, взяті безпосередньо з пережитого самим автором, значні за обсягом, відзначаються деталізацією викладу. Відчуваючи таку неспівмірність, письменник саме тому, мабуть, надає форму щоденника тій частині тексту, де розповідається про перебування Саватія Сокири в Оренбурзі. Як елемент, який допомагає віддалити образ автора-розповідача власне від нього самого, у текст введено реальну постать художника Шевченка. Крім того, варто зазначити автобіографічну інтертекстуальність Щоденника, пов'язану з "Близнецами". У повісті є епізод, коли Степан Мартинович Левицький опинився в оточенні хору півчих: "На другой день, часу в четвёртом пополудни, фургон, начинённый певчими, нёсся, вздымая пыль, по Переяславской дороге и, подъехав к корчме близ хутора Абазы, остановился. Дисканты просили пить, а басы просили выпить" [27, с. 46]. У Щоденнику (запис від 11 липня 1857 р.) сновидіння нагадує цей епізод: "По улице ездили в старосветском огромном берлине огромные рыжие пьяные монахи, и между ними очутился мой трезвый друг Семён Гулак-Артемовский" [28, с. 51]. Таке автоінтертекстуальне повторення, коли наступні тексти "пам'ятають" або "нагадують" попередні, спостерігається в епізоді повісті, коли в одному із записів Саватій Сокира описує свого земляка, "находившегося при описной экспедиции на Аральском море и возвратившегося в укрепление с широчайшей бородою, где уральские козаки (не исключая и офицеров) приняли его за своего расстригу-попа, за веру пострадавшего (земляк-то, видите, был из числа несчастных), и [он] знай благословляет их большим крестом да собирает посильное подаяние натурою" [27, с. 99-100]. У Щоденнику (запис від 16 липня 1857 р.) поет розповідає, як після тримісячного плавання по Аральському морю він, "с широкою, как лопата бородою", уральським козакам видався священником, мучеником за віру. Єсаул

Черторогов упав перед ним на коліна: “Благословите, говорит, батюшка, мы, говорит, уже всё знаем. – Я тоже, не будучи дурак, смекнул, в чём дело, да и хватил самым раскольничьим крестным знаменем. Восхищённый есаул облобызал мою руку и вечером задал нам такую пирушку, какая нам и во сне не грезилась” [28, с. 57]. Тобто реальні спогади поета виражаються у численних модифікаціях пам’яті.

Усі елементи автобіографічності у творчості Шевченка мають імагнативні ексцеси думок (дитинство – скарб його спогадів, доля поета – це доля українського народу), які містять психологічний драматизм життя. Ці ж думки втілилися у повісті “Близнецы”. Твір наскрізно просякнутий ностальгією за Україною (історія, природа, звичаї, традиції тощо). Сюжетні елементи, так чи так пов’язані з українством, змальовані з неприхованою любов’ю до всього українського, а в деяких моментах ці картини можна назвати ідилічними. Глибока тема України, а конкретніше – вплив імперської Росії на духовність українців є більш філософською, аніж звичне трактування повісті “Близнецы” як роману виховання [6]: залучення українців до служби при дворі “на благо отечества”, показ впливу “воєнного сословия” на духовний розвиток особистості, який призводив до морального звиродніння.

Родина Сокир – заможні люди, християни-українці, які не забували звичаї та історію свого народу. Родовід іде від прадіда Кирила Сокири, який служив при дворі Петра III. Шевченко натякає на дворянське коріння і зазначає: “Геральдический дуб дома Сокиры не восходит до баснословной вышины и насаждён в тёмной дворянской дуброве дедом Никифора...” [27, с. 17]. Спостерігається неприязнь автора до “темного” дворянства. Красномовною є доля такого українця: “Через год же или через два оставил свою молодую жену и годовалого сына, записался портупей-майором в себулдинцы и ушел с полком за пределы Малороссии” [27, с. 18]. Кирило Сокира вчинив спротив такому становищу, тому зазнав звичної для тих часів участі: “Вскоре начали себулдинцев

обращать в регулярные войска, чему немало сопротивлялся и майор Сокира, за что с прочими супротивниками и был казнён...” [27, с. 18]. Шевченком була вибрана саме така колізія ”родословного дуба дома Сокиры”, оскільки це історія України та найболючіша тема в ній, яка завжди хвилювала самого автора і є однією з головних у всій творчості (не виключенням стала і проза). Доля Федора, єдиного спадкоємця, є не менш показовою. Релігійне виховання та навчання, знайомство з Григорієм Сковородою є елементами, які демонструють життя не конкретної людини, а цілого народу. Шевченко фіксує відтинок певної доби та ознаменовує її якоюсь значною для нашої історії постаттю. Звичайно, що для буденного сюжету повісті це не обов’язково. Але тут вгадуються глобальні наміри автора. У коротких описах буття кожного члена родоводу Сокир вбачається доля українця в різні історичні епохи. Протягом кількох сторінок кінокадрами проходить історія України, змальована кількома промовистими штрихами: “...Фёдор Сокира...присоединился к запорожской братии. После этого происшествия след его оказался на Великом Запорожском Лугу, и в числе запорожских депутатов, вместе с Головатым, он является Екатерине Великой. Потом является на нецеремонном обеде у генерала Текелия. И, по уничтожении низового запорожского войска, возвращается благополучно в город Переяслав с чином капитана и правами потомственного дворянина” [27, с. 19]. Навчання ж Никифора Сокири нагадує долю власне самого Сковороди: знання мов; віршування; навчання музиці та мандрі українськими селами й містами, під час яких навідував святі місця, спілкувався з друзями, читав філософські трактати, давав уроки музики; бажання отця Григорія Гречки звернутися до Бортнянського, “потому что видел в молодом Сокире решительный гений музыки и голос архангельский” [27, с. 21]. Майже біографія великого філософа. Ідилічність образу підпанка підкреслена тим, як він розпорядився дідівщиною, що залишилася йому в спадок: роздав землю і завів пасіку, яка давала прибуток і не потребувала найманих робочих рук. “Счастливым, стократ счастливый человек, умевший отстранить от себя всё недостойное человека и довольствоваться только

благом, приобретённым собственными трудами” [27, с. 24], - у цих словах вгадується закладена Г. Сковородою філософська концепція “сродної” праці. Хоча автор кількома словами прохоплюється про німецьку чистоту та порядок у всьому, які перейняв Никифор, але все ж таки ностальгія Шевченка за всім щиро українським дивно вплетена в образ кожного героя повісті. Дружина Никифора, Парасковія, кращою видається йому в національному костюмі (бо й сам ходить у широких китайчаних червоних шароварах); з усіх слов’янок саме чорнобриві українки користуються славою охайних господинь; хоча по господарству допомагає Марина, Парасковія Тарасівна власноручно годує всіляку живність. Родина Сокир – глибоко релігійна, кожної неділі та на свята вони відвідують храм. Шевченко намагається підкреслити тонку натуру Никифора (освіта, вибудувана на античних зразках, зробила її такою) тим, що навіть вибір самого храму, в якому душа покликана поєднатися з Богом, зроблений у гармонії з візуальним сприйняттям оточуючого. Коли у храмі Благовіщення встановили новий іконостас і порушилася гармонія співу семінаристів, він став їздити в Успенську церкву. Як тільки знищили один із куполів, став відвідувати Покровську. І тут несподівана кульмінація цього шукання духовної гармонії: “Церковь во имя Покрова, неуклюжей и бесхарактерной архитектуры...В этой церкви хранится замечательная историческая картина кисти, можно думать, Матвеева, если не иностранца какого...Никифор Фёдорович подходил к образу Покрова и долго любовался им...” [27, с. 27]. Тут проривається художній смак Шевченка-митця.

Найвищим виявом ментальності українців є тема дітей як продовження роду. Але якби це було так банально, як і в загальносвітовому розумінні та сприйнятті цієї філософської теми, то навряд чи Шевченко надавав би цьому такої значущості. Для українців – це не тільки родовід, а й благословення Боже. Цю тему започаткував Г. Квітка-Основ’яненко у сентиментальній повісті “Маруся”. (Наум Дрот тільки завдяки постійним молитвам дочекався народження доньки і

після її втрати тільки віра в Бога допомогла вижити). Таке ж благословення наступає і в родині Сокир, коли вони знаходять близнюків: “Ну, благодарим Тебе, Господи наш милосердний, - проговорила она [Прасковья], крестясь и бережно подымая вместе со свиткой двух красненьких малюток, - наградил-таки Ты нас, Господи, на старости лет” [27, с. 13]. В українців дуже відчутним є зв’язок батьки-діти. Архетип могили присутній у народному фольклорі як образ пам’яті, яку збережуть саме діти, прийшовши на могилу до батьків. Інші народи по-різному трактують смерть людини і пам’ять про неї: в Індії прах розвіюють за вітром, у мусульман та католиків будують склепи, більш давні цивілізації будували кургани та саркофаги; тобто людина або з’єднувалась зі стихіями, або переходила в потойбіччя, як в інший світ. У слов’ян – це злиття з землею. Саме цей архетип є визначальним у слов’янській культурі. Земля як останній прихисток, а могила – пам’ять, яка залишається на її поверхні. Цю тему власне сам Шевченко активно втілював у поезії. У поемі “Катерина” цей факт набуває кульмінації. Батьки оплакують живу доньку і переймаються тим, що вже не буде кому заплакати на їхній могилі. Моральна втрата дітей – це втрата й фізична.

А хто ж мою головоньку

Без тебе сховає?

Хто заплаче надо мною,

Як рідна дитина?

Хто посадить на могилі

Червону калину?

Хто без тебе грішну душу

Поминати буде?...

Пішла в садок у вишневий,

Богу помолилась,
 Взяла землі під вишнею,
 На хрест почепила...
 В чужу землю чужі люде
 Мене заховують [25, с. 97].

У повісті “Близнецы” та ж лінія, що діти “смолоду на потеху, под старость на помогу, а по смерти на воспомин души”. Все найдорожче треба було передати саме дітям у спадок (мова йде не стільки про матеріальні багатства, скільки про духовні). Батько Никифора залишив духовний заповіт у міській ратуші: частину бібліотеки, Біблію, французьку енциклопедію, рукопис літопису Кониського з дарчим написом, скрипку та гуслі. Все це залишиться потім Зосі й Ваті. З яким трепетом беріг Никифор цінні речі, але як поглумився над ними Зосим і як прикро це вразить Саватія. Чи дійсно Шевченко мав на увазі цінні речі, чи пам’ятки культури: кому дістались у спадок і як українці вміли їх берегти? Близнюки є головними героями повісті. Не одна дитина. Звичайно, простежується чіткий намір порівняти. Феномен близнюків був предметом осмислення найрізноманітніших жанрів фольклору: міфи, казки, легенди, балади тощо. Він відображений в обрядах, у художньому мистецтві і, звичайно, в художній літературі. Культ близнюків-богів існував у найдавніших цивілізаціях: Осіріс та Ісіда у Давньому Єгипті, Ормузд й Аріман у Давньому Ірані були близнюками, як і декілька пар близнюків-богів у Месопотамії у вавілонян та ассірійців [10]. Близнюкові боги характерні для Китаю та Індії. Це було притаманно й Елладі, причому деякі з них ввійшли в загальноєвропейську культуру. Такими були, наприклад, близнюки Аполлон (Феб) й Артеміда – загальноеллінські божества Сонця та Місяця, діти Зевса й богині Латони. Те ж можна зазначити про братів-близнюків Кастора і Поллукса, які були оспівані Феокритом. Образи і життя близнюків-святих – Косми й Дем’яна, Флора й Лавра є і в російській культурі. Ці

святі вважаються благодійниками людського роду, а Косма і Дем'ян – як цілителі-безсрібники. В античних міфах зустрічається багато пар-близнюків, які були майже антиподами і мали різкі відмінності: вітри Борей і Зефір; божества Рима Юпітер і Юнона; засновник Рима Ромул та його суперник-близнюк Рем. У міфах і культурах відобразилась двоїстість ще й як певне відхилення. Наприклад, з'єднані близнюки Моліони з еллінської міфології з двома головами та двома парами рук і ніг; дволикий римський бог Янус. У найдавніших культурах існувало забобонне вірування в те, що народження близнюків – явище надзвичайне, оскільки у звичайних людей повинна народжуватися одна дитина, а якщо їх дві, то участь у цьому брав злий або добрий бог. Образи близнюків присутні в казках: А.Афанасьєв “Два Івана – солдатських сини”, брати Грімм “Два брати”. Як літературний сюжет ця тема присутня в художній літературі: І.Тургенєв “Близнюки” (вірш у прозі), Ж.Санд “Маленька Фадетта” тощо. Багатопланова повість Шевченка “Близнецы” не стала виключенням у виборі цієї теми (поема “Великий льох” також містить притчево-міфологічну структуру близнят). Хто ж справжні батьки підкинутих дітей? Відповідь на це питання ховається вже на початку повісті. Автор подає коментар про “воинское сословие”, кавалерійський полк, який вирушив із Переяслава у понеділок, не проминувши зазначити, що тільки “безпардонна военщина” не вірує у святі заповіді батьків і дідів про критичність цього дня. Шевченко вказує, що це може бути француз або німець, розуміючи під цим просто чужинця. Результати цієї стоянки полку теж зазначені, особливо для “прекрасного пола”. Далі сюжет подає образ невідомої молодій жінки, яка, йдучи Київським шляхом, звернула в зелене житнє поле. Тут і народилися близнюки: “Посмотри, у их, сердечных, и пупки зелёною соломинкою перевязаны”[27, с. 14]. Тобто Шевченко подає ще одну характерну для його творчості тему – доля покритки. Мати – покритка, батько – москаль. Трагічна, притаманна для тих часів картина: покритка намагається прилаштувати своїх дітей, як правило, підкинувши у заможну бездітну родину (часто наймитуючи там), покінчує життя самогубством. Автор зазначає, що діти не кинуті там же в

полі: “...она остановилась у поворота и, подумавши немного, кинула выразительно головою, как бы решаясь на что-то важное, пошла быстро по маленькой, поросшей споришем дорожке, ведущей к хутору старого сотника Сокиры” [27, с. 12]. І тут вражає Шевченкове розуміння дівочої української душі та намагання хоч якось виправдати нерозумних землячок тим, що браві солдати перебували тривалий час в українських селах: “...если полк, чего Боже сохрани, простоит на квартирах хоть несколько дней, тогда...многие из гражданок провожали усачей своих до села N.” [27, с. 12]. Така доля матері байстрят. Автор переносить їх в умови зразкової родини. Никифор Федорович та Парасковія Тарасівна роблять все за українськими звичаями й традиціями: замовили панахиду по утопленій матері, похрестили дітей, вибрали імена, як годиться в українців, ростили, виховували, навчали. І знову за сюжетом зустрічаємо визначну для того часу постать: діти, Зося та Ватя, навчаються у полтавській гімназії, попечителем якої є І. Котляревський. Шевченко створив перший художній образ відомого автора “Енеїди”. Перебуваючи у Полтаві, він зробив замальовку хати поета, збирав про нього спогади серед населення. Все це знайшло свій вияв у повісті “Близнецы”. Знову ж таки, чи необхідно для звичайного сюжету вводити образ саме І.Котляревського? П. Ротач у книзі “Від Яготина до Полтави” зазначає: “Розуміння Т.Шевченком ролі І.Котляревського, яку він відіграв в українській культурі, оцінка ідейно-естетичного значення його творчості – все це знайшло місце в одному з ранніх віршів Т. Г. Шевченка “На вічну пам’ять Котляревському” (1838). В імені Котляревського Шевченко уособлював Україну, її природу, народ, пісні, літературу.... “Енеїда”, як відомо, була народною книгою, її не просто читали, за нею навчалися читати. Народність поеми підкреслював Т. Шевченко ще 1838 р. у згаданому вірші. А в повісті “Близнята” він дає характеристику “Енеїди” вустами самого народу” [20, с. 30-31]. Як період дитинства Зосі та Ваті, так і навчання у гімназії підкреслюють однаковість близнюків. Але через всю сюжетну лінію голосом автора-розповідача проходять філософські розмірковування з приводу того, що ж стане причиною

такої різної моралі в зрілому віці. Це ще одна тема такої різнопланової повісті. Шевченко дає кілька тез народної мудрості: “Каков из колыбельки, таков в могилку”, “...живые детские впечатления так живущи, что умирают только вместе с нами...” [27, с. 16]. Автор збирається провести експеримент, результат якого йому відомий, але всі причини прямо не сказані. У п’ятирічному віці вони схарактеризовані так: “Разве только, что они похожи друг на друга...А больше ничего” [27, с. 30]. Уже відчувається прихована думка про те, виховання чи гени справжніх батьків (покритка і москаль) стануть домінантою у визначенні долі героїв. У підлітковому віці автор зазначає схожість натур дітей, збіг бажань: “...они походили друг на друга всем существом своим”. Коли прийшов час визначатися з навчальним закладом для близнюків, то всі, крім Парасковії Тарасівни, розуміли, що тільки цивільна служба є вдалою кар’єрою. Чому Шевченко демонструє саме такий вибір жінки, чим вона керувалася? Невже тільки гарним бравим виглядом офіцерів? І це помітно, коли Парасковія Тарасівна переповідала поїздку в Полтаву та гостини в Городищі: “Прекрасный человек Лев Николаевич! А какие у него деточки, просто ангелы Божи, особенно Наташа...так полюбила моего Зосю, что заплакала, когда прощались” [27, с. 48]. Інший красномовний факт на підтвердження цієї думки, коли тихим голосом, щоб не чув Никифор Федорович, дружина переповідала відвідини театру в Лубнах: “Просто прелесть! Настоящий офицер той козак-стихотворец...А как дойдёт до слов: “Ему Маруся навстречу бежит”, да и пробежит немножко и ручки протянет, как будто до офицера...чи то, до козака-стихотворца, я не вытерплю, бывало, просто зарыдаю, так чувствительно”...Никифору Фёдоровичу страшно не понравился знаменитый “Козак-стихотворец” [27, с. 55]. Адже всі розуміли моральний бік життя “воинского сословия”. Карл Осипович, хрещений батько, підтримав Никифора Федоровича, зазначивши: “Обоих по штатской...”. Степан Мартинович, учитель, рекомендував у семінарію, а шукаючи в Полтаві гімназію, “к кадетскому корпусу он боялся и близко подойти, говоря: “Все москаля, може, ще й застрелять”. Експеримент автора набуває розвитку, коли близнята

навчаються в різних навчальних закладах, хоча І. Котляревський у листі до родини Сокир зазначав, що краще було б повести їх однією дорогою. І тут знову звучать роздуми про “психический опыт”. Перші ознаки кадетського виховання відзначені попечителем у тому ж листі: “Раз у меня Зося попросил гривенник на какую-то кадетскую потребу”. Парасковія Тарасівна, відчуваючи свою помилку (“...Никифор Фёдорович взглянул на неё по-своему, и она умолкла”), намагалася виправдати сина. Коли дитячі листи змінилися іншими, в яких “начал определяться характер пишущих”, Шевченко не прямо вказує на однакове становище близнюків, але на різне ставлення до життя: “Зося писал...что он почти нищий между воспитанниками...А Ватя...о нищете своей не упоминал”. Зосим добре склав випускний екзамен, отримав високі бали у всіх науках і по фронту був першим, тому й направлений на службу до дворянського полку в Петербург. Карл Осипович зазначав, що з нього гарний може вийти офіцер, полковник, генерал і навіть фельдмаршал. Це буде залежати від нього. Саватій екзамен склав майже задовільно і отримав нагороду: ректор публічно вручив Вергілієву “Енеїду”. Читач спостерігає за продовженням експерименту, який на цьому буттєвому етапі означений словами Б.Хмельницького з уст Никифора Федоровича: “Що буде, то те й буде. А буде те, що Бог нам дасть” [27, с. 61]. Коли один із хлопців служить у дворянському полку, а інший навчається в університеті, різниця між ними стає досить відчутною. Шевченко пише про заняття юнаків: Зосим працює над військовим вишколом (він прапорщик), Саватій, поглинаючи ази медицини, збагачується духовно (читає, бере уроки гри на гусях, цікавиться мистецтвом). У той час, коли стрімко зростає кар’єра Зосима (гвардійський прапорщик, капітан), Саватій тільки закінчує університет і отримує скромне звання лікаря. Але вже тут читач спостерігає те, що один із близнюків повторив долю свого кровного батька (та й прізвище взяв красномовне – Сокирін, про що раніше зазначив названий батько як про недобрий знак). Тема покритки знову зринає, коли Шевченко оповідає долю дружини Зосима, Якилини. Кульмінація психологічного експерименту – Никифор Федорович розповідає Саватію про те,

як він з дружиною знайшов на хуторі близнюків. На пам'ять про таку радість були посаджені дві липи, привезені з архієрейського саду. Названий батько говорить про те, що вони високі й гарний цвіт дають: “Вас же с братом не судил мне Господь на старости лет видеть такими же одинаково прекрасными, как эти липы. Брат твой оскорбил благородную природу человека” [27, с. 69]. Природа зростила два однаково прекрасні дерева, а природа людини залежить не тільки від благодатного ґрунту. Як присуд звучать слова Никифора Федоровича, які й є висновком: “...я сам виноват...Но это было её желание, чтобы видеть его офицером, а не благородным человеком” [27, с. 69]. Читач розуміє, що офіцер і благородна людина – речі абсолютно протилежні. Після такої щирої розмови з названим батьком Саватій попросив скрипку, дорогу Никифору Федоровичу як пам'ять про отця Григорія. Промовисто автором підібрана пісня, яку загравав Ватя:

Чи я така уродылась,

Чи без доли охрестылась? [27, с. 70].

Розв'язкою цього виховного експерименту є слова Зосима до Парасковії Тарасівни: “Я тебе такой же сын, как ты мне мать”. Шевченко так прямо й не сформулював своєї авторської думки щодо цього, лише натякнув устами Саватія: “Нет, воспитание скорее ничего не делает из человека или только опошлит его, но превратит его в грубое животное никакое воспитание не в силах. Что же, наконец, довело тебя до этого жалкого состояния, мой бедный Зосю? И я не мог в себе найти ответа” [27, с. 92]. Автор це залишив на розсуд читача.

Феномен Тараса Шевченка (міфологічний, неоміфологічний) – явище загальноновизнане. Якби таким простим було прочитання його творів, то чи вартою уваги багатьох поколінь була б уся творчість і власне постать самого поета? Повісті російською мовою потребують подальшого вивчення. Багато дискусій є з приводу художньої вартісності спродукованих ним прозових текстів, але

розуміння змісту, закладеного автором у сюжет, потребує глибокого філософського осмислення.

1.2. Людиноцентризм Т. Шевченка як концепція власної філософії буття (на матеріалі повісті «Несчастный»)

Динаміка сучасного літературознавства все ближче підводить до питання розуміння художнього твору як явища мистецтва, яке потребує філософського підходу до осмислення механізму впливу на читача. В різні часи до цього застосовувалися радикальні підходи (М. Бахтін, Ю. Тинянов, В. Жирмунський, Р. Інгарден та інші).

Художній твір – явище, яке поєднує складні та суперечливі моменти світової історії, соціального розвитку, духовні цінності, постійний пошук і знаходження важливих рішень, еволюцію людського буття, світоглядну культуру та філософське переосмислення всього вищеназваного. «Закони побудови художнього тексту значною мірою в сутності своїй є законами побудови культури як цілого» [16, с. 41].

Дослідження аналізу художнього твору в різних теоріях прямолінійні, як багато моделей взагалі, набули певного схематизму й не можуть охопити всю повноту і складність такого глобального літературного явища. Необхідні нові підходи, які б поглибили погляди на сутність літературного твору, на закономірність процесу сприйняття прози та поезії, що в кінцевому результаті сприяє входженню кожної людини в загальнокультурний світовий контекст. Найголовніше у пошуку таких підходів, щоб методи, за допомогою яких досліджується художній твір, не носили однобічний характер. «Одним зі згубних наслідків глобального знищення наукових шкіл у гуманітаристиці ХХ століття була втрата різновекторності наукових пошуків. Однорумство в науці – показник її вимирання. Наукові різномудства відточують дослідницьку думку» [17, с. 57].

Про структурованість та системність художнього твору є багато цікавих досліджень. Це беззаперечна істина. Останніми, найбільш сучасними у цьому

напрямі є праці професора Г. Клочека, який розробив концепцію складу поезики літературного твору, що ґрунтується на системологічній основі: «Нам багато чого відкриється в літературному творі, якщо зуміємо побачити його як системно організовану цілісність, всі компоненти котрої «працюють» на «кінцевий результат» [12, с. 6].

Дослідники не раз висловлювали думку про те, що художній твір – це певна модель світу. Ю. Лотман зазначав, що текст, а точніше його структура, відображає певний обрис світу, тобто його художня модель. Художній текст – це ще й багаторівнева система: «Зміст будь-якого культурно цінного тексту будується як багаторівнева система, в якій розуміння одного пласту ще не забезпечує проникнення у зміст інших» [17, с. 105].

Таким однобічним аналізом відзначаються літературознавчі розвідки, що стосуються прозової спадщини Т. Шевченка. «Російським повістям Шевченка автобіографізм притаманний такою мірою, що вони тривалий час використовувалися біографами як документальне джерело» [24, с. 27]. Це безперечно ґрунтовний пласт цих художніх текстів, але не єдиний. Швидше якраз той, що допомагає проникнути у глибокий світ філософізму, Шевченківського філософського розуміння буття людини.

Актуальність дослідження визначається новим прочитанням прози Шевченка, у якій він інший, аніж у поезії. Він майже не критикує, не повчає прямо, не засуджує, не дає оцінок. На диво, Шевченко просто оповідає, ненав'язливо підводячи читача до певних суджень, міркувань, а зрештою і висновків. Саме так завуальовано автор-наратор дає картини життя, вводить людські образи, що обов'язково привертають до себе читацьку увагу складною долею героїв, показом того, як по-різному кожен з персонажів реагує на виклики долі. Окремі аспекти прози Т. Шевченка досліджувала Н. Демчук. Вона зазначила, що повісті подають важливу інформацію про особу самого автора, його суспільно-політичні, педагогічні та філософські погляди [7]. С. Гетьман вивчала

проблеми ідеалу людини та його втілення у системі персонажів Шевченкових повістей у співвідношенні із загальною соціокультурною концепцією доби Просвітництва [4].

«В епосі створюється враження відсутності розповідача, художній світ начебто існує сам по собі, поза чиеюсь свідомістю. Це, звичайно, лише ілюзія. Художній світ розгортає перед очима читача суб'єкт розповіді, «автор» [22, с. 112]. Присутність самого Шевченка у всій його творчості, тобто наскрізний автобіографізм, пояснюється постійною потребою у самовираженні. «Масштаб і художня якість усього створеного письменником найчастіше визначаються мірою потреби в самовираженні. Існує пряма залежність між потребою в самовираженні особистості та його художньою обдарованістю. Загостреність чуттєвого сприймання світу, глибина проникнення в соціальну та моральну проблематику дійсності, здатність до емпатії, тобто зарядження духовними станами інших людей, – усі ці ознаки художньої обдарованості особистості зумовлюють її потребу в самовираженні» [12, с. 70]. Так, оповідач у тексті повісті «Несчастный» репрезентує самого Шевченка. Це образ наратора, який передає враження людини, що опинилася вперше в Орській фортеці. Все, що оточує, починаючи з художнього змалювання пейзажу і завершуючи показом долі людей, покладено в основу розповіді. Хоча іноді Шевченко-наратор підкреслює, що він – людина, далека від оповідача: «После этого спустя десятка три лет встретился я в Орской крепости с несчастным однофамильцем названного мне ямщиком помещика...» [26, с. 243]. Повість датована 1855 роком, а Шевченко орієнтує на розповідача поважного віку. Образ автора набуває суб'єктного типу. Проаналізуємо його за критеріями, визначеними В. Смілянською [22]. Перший – ступінь співвіднесеності з реальним автором-письменником. Ураховуючи, що розповідь починає людина, що вперше опинилась в Орській фортеці: «...как неприятно такой пейзаж действует на одинокую душу новичка» [26, с. 240], робимо висновок, що це автор – автобіографічний герой-розповідач. Далі штучна ретроспективність у розповіді

щодо віку оповідача репрезентує «чужу» свідомість. Тобто відчувається перемежоване використання автогенного героя-розповідача з ліро-епічним оповідачем. Така комбінація вказує на деяку недосконалість наративної майстерності Шевченка-прозаїка, недостатній досвід у застосуванні непритаманного (можливо, дещо неприродного, продукованого) для поета літературного роду. Другий критерій – ступінь об'єктності, зображеності автора. Розповідач у центрі подій подає персонажів і те, що з ними відбувається. Фрагменти тексту, які подають фабулу, насичені діалогами персонажів, майже відсутні коментарі автора, хіба що окремі фрази-звернення до читача, які допомагають вимальовувати сюжетну лінію. Третій критерій – зовнішня чи внутрішня позиція, яку займає носій викладу. На початку оповідач спостерігає за «Несчастливым» і описує тільки те, що здатен побачити та дізнатися від інших, тобто тримається на периферії подій із зовнішньої позиції. В процесі наративу позиція змінена на внутрішню. Після знайомства з головним героєм оповідач пригадує раніше відомі події, місця, пов'язані з родиною Іполіта. Автору відомі всі деталі, він перевтілюється у «власне автора». Отже, знову чіткої авторської позиції не відчувається. Тобто прозовий образ автора чітко не належить до суб'єктного чи автогенного типу, що не стосується ліричного Шевченка-автора. Він з експліцитного плавно переходить в імпліцитний. Незалежно від того, яким є носій викладу подій у повісті, її наратив цікавий сюжетно. Автор намагається додати певної детективності до побудови сюжетної лінії. Пролог знайомить читача з головним персонажем – білявим юнаком Іполітом, а потім розвиток сюжету з ретроспективного погляду дає можливість простежити знайомство його батьків, їх одруження, народження головного героя, дозрівання та становлення його особистості. Оповідач був сам свідком певних подій, якісь він знав з розповідей інших, та все ж, стилістично маневруючи фразами, що додають детективності та інтриги, викликає зацікавлення в читача і бажання дізнатися про хід подій та їх розв'язку: «Это происшествие меня сильно заинтересовало, но как разгадать подобную загадку?» [26, с. 241], «О, если б я знал тогда, что когда-то

придется мне писать историю обитателей этого роскошного уединения!» [26, с. 243], «Тут бы, казалось, и всему происшествию конец. Вот то-то и нет, тут только, можно сказать, начало самой истории...» [26, с. 244], «А цель её была такая...Но нет, зачем прежде времени развязывать торбу?» [26, с. 254]. Загалом у повісті простежується прийом сентиментально-просвітницької прози. «Нарація обсаджена позафабульними відступами, які містять емоційний коментар до зображеного, автобіографічні спогади, філософські та морально-етичні роздуми; розповідач демонструє «механізм» сюжетної композиції, звертається до героїв і до «благосклонного читателя» як до зичливого бесідника, – загалом цей наратор близький до розповідної манери Гоголя» [22, с. 218].

Шевченко-прозаїк моделює образ головного персонажа: його доля змальована від народження до періоду служби рядовим солдатом в Орській фортеці. На початку оповіді навіть ім'я не називається, тільки прізвисько «Несчастный», яке далі стане в уяві автора збірним образом певного «сословия»: «Слово «несчастный» странно как-то было произнесено солдатом. Мне показалось, что он этим словом называет какое-то сословие, а не то, что оно собственно выражало» [26, с. 241]. Негативними характеристиками супроводжується «воинское сословие» в листах, у «Щоденнику» і в прозі Шевченка. Зокрема, у записі «Щоденника» від 14 липня 1857 року зазначено: «Солдаты – самое бедное, самое жалкое сословие в нашем православном отечестве. У него отнято всё, чем только жизнь красна: семейство, родина, свобода... Но офицеры, которым отдано всё, ...чем же они разнятся от бедняка солдата?... Ничем они, бедные, не разнятся, кроме мундира... Бесчеловечное воспитание. Зато дешёвое. А главное, скорое...» [28, с. 15]. Шевченко художньо змальовує портрет «Несчастливого», відразу вдаючись до психологічного аналізу: «...толпа расступилась, не прерывая песни, и подбоченясь, пошёл вприсядку. Меня поразила наружность этого юноши. Что-то благородное было в нём и что-то низкое, отталкивающее» [26, с. 241]. Вражаючий танець-психоз спочатку дає

розуміння якогось відчаю, здається, єдиної можливості вирізнитися в натовпі, що притаманно молодим відчайдухам. Шевченко змальовує картину вуличної «пляски»: «...я увидел идущую толпу солдат с балалайкою и бубном. Толпа против лачуги остановилась, из толпы образовался кружок, грянула лихая песня с бубном и присвистом, и из толпы послышалось: – Ай да помещик! Ай да дворянин! Орёл! Просто орёл!» [26, с. 240-241]. Вигуки натовпу дають відчуття шаленого ритму. І поведінка, й зовнішність юнака вразили оповідача і викликали зацікавленість. Побачена картина так уплинула на очевидця, що навіть йому наснилася: «В продолжение ночи мне всё мерещился белокурый молодой атлет и слышались слова: «Ай да помещик!...» [26, с. 241]. Під час особистого знайомства визначення «Несчастный» змінюється на інше: «Это было что-то вроде идиота.. Трезвый, он упорно молчал... Одна пляска для него имела ещё какую-то прелесть... Я попробовал было его со стороны образования, и он мне такую чепуху загородил...» [26, с. 242].

Автор будує наративний центр, навколо якого будуть обертатися долі інших персонажів. Родинна історія розпочинається так само – спочатку певний позитив, але із сумно-тривожними елементами. Опис маєтку поміщика Хлюпіна з англійським чудовим парком перемежується описом села, що належить йому ж, але є виявом абсолютної бідності, убогства: «...в селе ни одной избы хоть маломальски порядочной: та без клетки, та без сеней, та пошатнулась, а та совсем повалилась. Кругом всё растёт и зеленеет, а в селе, как говорится, хоть шаром покати, – ни одного деревца. Или мужикам запрещено сажать деревья, или Бог их знает. Может быть, и сами не хотят, а помещику и невдогад их заставит, благо у самого под рукою английский парк со всеми причудами» [26, с. 242]. Опис церкви завершує цей «вид весьма живописный», що підкреслює духовну вбогість людей: «...церков с высоким шпилем колокольни, довольно затейливой архитектуры и мало свидетельствующая о вкусе зодчего, а может быть, и самого ктитора» [26, с. 242]. Автор змальовує життєву історію батька (два одруження, діти від обох

дружин) і не випадково розповідає читачеві, де познайомився з другою дружиною – матір'ю Іполіта («заветный домик» на Пісках у Петербурзі). Між тим наратор продовжує моделювати сюжет, комбінувати причинно-наслідкові дії і вводить у композицію твору розповідь про батьків Марії Федорівни, матері «Несчастливого». Загалом інформативно це не переобтяжує текст, а навпаки дає чітке розуміння, чому саме такою була вищезгадана героїня. Автор укрплює моралізаторські відступи: «А есть опять люди, которые ко всем ласкаются, а их все или ненавидят, или боятся и ненавидят. К числу таких людей принадлежит и моя Марья Фёдоровна» [26, с. 248]. Крім того, це певним чином пояснює те, чому вона потім віддасть у такий будинок доньку свого чоловіка Лізу. Марія Федорівна рано залишилася без матері, майже не відчула родинної ніжності та турботи. Батько – військовий, мати не довго змогла витримати життя дружини прапорщика (померла від хвороби, залишивши маленьку доньку батькові). Знову моралізаторство у притаманній Шевченкові ліричній манері: «Безумная и трижды безумная девушка, решающаяся влюбляться и выходит замуж за армейского... По-моему, это такая великая со стороны женщины жертва, что мало-мальски порядочный мужчина не должен бы её не только помогать, но даже и желать» [26, с. 245]. На вихованні у денщика, безграмотність – ось так зростала Марія. З дитинства дівчинці було знайоме казармене життя в степових укріпленнях: після відставки батька перевели в Оренбурзький край. Раннє кохання приводить Марію в Петербург, де вона залишається, покинута коханцем-чиновником. У столиці доля її привела до будиночку на Пісках. Шевченко штрихами змалював на цьому прикладі життєву історію багатьох обездолених дівчат, навіть панянок. На перший погляд, авторське розгортання сюжету, форми зчеплень композиційних елементів, можливо, й не зовсім відточені. Відчувається, що проза Шевченка базується більше на сюжетних прийомах. Композиційно твір виграє тільки завдяки змальованим соціальним чинникам, які призводять до тієї чи тієї ситуації. Життя Марії Федорівни змінить зустріч із майбутнім чоловіком. У силу своїх душевних можливостей вона буде намагатися триматися як

належить дворянці, але ніжність і милосердя з'явиться тільки тоді, коли вона сама буде готова стати матір'ю. На повну потужність материнські почуття проявляться тільки до власного сина – Іполіта. Діти чоловіка від першого шлюбу залишаються поза увагою, єдине, що турбувало, – чи будуть вони заважати Іполіту стати власником усього батькового майна. Марія все зробила для того, щоб збулася її мрія: «Она подвигается к своей цели верно, она и довольна» [26, с. 254]. Слепа материнська любов призвела до того, що Іполітушка поповнив когорту «несчастных», і знову-таки за волею матері. Життя Марії Федорівни має завершитися у дівочому монастирі. Автор-моралізатор обирає для неї вічне покаяння.

Чи міг Іполіт вирости іншим у такій родині? Навряд. У чомусь він повторив долю матері. Порівняймо: «...деревенские мальчишки выучили её [Марию] в бабки играть» [26, с. 245]; «...застала своего Ипполитушку играющим в бабки с дворниковым белокурым румяным мальчуганом» [26, с. 270]. Освітою Марії Федорівни батько не опікувався: «Её какой-то солдат и грамоте выучил» [26, с. 246]; «...она едва может кое-как свою фамилию нацарапать» [26, с. 273]. Іполіта вона віддала на навчання тільки після неприємної події, коли він убив півня господарки квартири: «Это неприятное происшествие имело ту свою хорошую сторону, что оно напомнило Марье Фёдоровне о том, зачем она приехала в столицу» [26, с. 273]. А далі – стрімкий розвиток жахливої моральної деградації Іполіта. Та й завершення повісті – це покарання Іполіта (відправлений на службу рядовим за клопотанням матері) та Марії Федорівни (засуджена за пригноблення дітей свого чоловіка до дівочого віддаленого монастиря).

Образи героїв у Шевченковій прозі символічно багатозначні, мають свій емоційно-психологічний склад, текст визначає стратегію розвитку їх долі. Відчувається, що автор утілює екзистенційний аспект власного світовідчуття. Відчувається автобіографічна трансформація у розкритті образів. Через образ розповідача він висловив власні моральні цінності, розуміння людського буття –

аж до філософського осмислення понять «покарання», «покаяння», Божої ласки. В цьому й криється християнська філософська мораль творчості Шевченка. Власне цим і вирізняється його художня проза. Особливо показовим у цьому аспекті з повісті «Несчастный» є образ хлопчика Миколки – сина поміщика Хлюпіна від першого шлюбу. Він залишився сліпим після епідемії віспи. Шевченко з особливим щемом змальовує долю цієї дитини. Це водночас і образ дитини-сироти, й образ сліпця-перебенді. Фізична вада відкрила духовний світ Миколки: «...он, возвышаясь духом в звуках божественной гармонии, был тысячу раз счастливее тысячи зрячих людей...» [26, с. 264]. Недолюблений матір'ю, яка рано зійшла в могилу, забутий батьком, байдужий мачусі, він залишився не тільки без освіти, а й без родинного виховання, яке в українців визначалося насамперед християнською мораллю: «Первое, чему учит мать-христианка едва начинающее лепетать дитя своё, это складывать три пальчика, креститься и произносить слово «Бозя». У бедного Коли рано взяла судьба эту нежную наставницу, а мачеха об этом забыла, и так он, уже двенадцатилетний мальчик, не знал ни одной молитвы и не умел даже перекреститься!» [26, с. 261]. Миколка не знав, що таке церква. Вперше почутий дзвін відразу викликав у його душі щось особливе, магнетично притягував до себе. Наближення хлопчика до розуміння релігії навіює певні асоціації з дитинством самого Шевченка. Роки його навчання у дяка перегукуються з навчанням Миколки у священика. Саме пережиті хлопчиком відчуття на шляху до Бога швидше за все змальовані автором з власного досвіду: «...он знал уже наизусть заутреню, обедню и вечерню, несколько десятков псалмов, все воскресные Евангелия и почти все послания апостола Павла» [26, с. 262]; «...божественная мелодия и восторженный лиризм Давидовых [псалмов] возносил его непорочную душу превыше небес» [26, с. 263]; «Или случится покойник в селе, дьячка просят Псалтырь прочитать над покойником, а он попросит Колю. И Коля, взявшись за полу или за палку, идёт за мужиком, куда его приведут; придёт, станет, прочитает «Трисвятое», «Приидите» и начнёт с «Блажен муж», даже до «Мал бех», – хоть бы тебе в одном слове ошибся» [26, с.

263]. Особливо вражаючим є те, що уривки з Біблії та молитов, використані у повісті, за змістом є такими, що дають надію на Божу ласку та допомогу: «С нами Бог, розумейте, языцы, и покоряйтесь, яко с нами Бог»; «Всё упование моё на Тя возлагаю, Матерь Божия»; «Не ревнуй лукавнующим, ниже завидуй творящим беззаконие» [26, с. 264]. І власне тема Бога надає оптимістичного завершення твору.

Поетична спадщина Шевченка визначена як високохудожня скарбниця майстерності мови, образів, мотивів. Проза залишається малодослідженою частиною творчості. Для критиків Шевченкової доби, коли він мав намір її опублікувати, вона, можливо, була запізнілою за стилем, манерою тощо. Щодо сучасного літературознавства – це багатий матеріал, насичений «вічними» темами. Людиноцентризм – ось що об’єднує загалом увесь масив прози Шевченка. Еволюція людської душі, тема добра і зла стали ключовими для повісті «Несчастный». Шевченко сконцентрував стратегію розвитку сюжету над визначеною ним філософською проблемою буття – людська сутність та формування її духовного начала.

Список використаних джерел до розділу 1

1. Айзеншток І. Я. Академічний Шевченко // Червоний шлях. – 1928. - № 4. – С. 110-117.
2. Возняк М.С. Історія української літератури: У 2 кн. – Л.: Світ, 1992. – Кн. 1. – 696 с.
3. Галич О.А. Роди та жанри літератури. – Рівне: РДПІ, 1994. – 62 с.
4. Гетьман С. Просвітницький ідеал людини та його образна інтерпретація у повістях Т.Шевченка: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К.: НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2003. – 19 с.
5. Гітін В. Спільні риси побудовання Шевченкової прози та його “Журналу” (на матеріалі повісті “Художник”) // Світи Тараса Шевченка: Зб. ст. до

- 185-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк – Л.: Наукове Товариство ім. Шевченка, 2001. – С. 165-183.
6. Грицюта Н. М. Проза Т.Шевченка в контексті розвитку європейського роману виховання: Автореф.дис.канд.філол.наук: 10.01.01. – К.: НАНУ. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, 1993. – 20 с.
 7. Демчук Н. Художній світ прози Т.Шевченка: Автореф. дис.. ... канд. філол. наук. – Л.: ЛДУ ім. І.Франка, 1999. – 19 с.
 8. Ефремов С. А. Шевченко в своїм Дневнике // Украинская жизнь. – 1914. - № 2. – С. 58-59.
 9. Жанровое разнообразие современной прозы Запада / Затонский Д.В., Денисова Т.Н., Уваров Ю.П., Оленева В.И. – К.: Наукова думка, 1989. – 304 с.
 10. Канаев И. И. Близнецы. – М.-Л., 1959. 104 с.
 11. Кардин В., Янская И. Пределы достоверности. – М.: Советский писатель, 1986. – 430 с.
 12. Ключек Г. Енергія художнього слова. – Кіровоград: Редакційно-видавничий відділ КДПУ ім. В.Винниченка, 2007. – 448 с.
 13. Літературознавчий словник-довідник / Упор. Ю.Ковалів, Р.Гром'як. – К.: Академія, 1997. – 752 с.
 14. Левицкий Л. Где предел субъективности? // Вопросы литературы. – 1974. – №4. – С. 95-129.
 15. Левковская Н.А. Жанровая вариативность мемуарной литературы // Сб.научн. тр. МГПИИЯ им. М.Тореза. – М.: Упрполиграфиздат, 1982. – Вып.197. – С. 158-166.
 16. Лотман Ю. Внутри мыслящих миров. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 448 с.
 17. Лотман Ю. Воспитание души. – СПб: Искусство-СПб, 2005. – 624 с.
 18. Медина Л.О. Право на личную историю: От страниц дневника – к рукописи. – М.: РИО Международного университета, 2001. – 112 с.

- 19.Петровская Е.В. Дневник в контексте художественной культуры эпохи // XXX Герценовские чтения. Литературоведение: Научный доклад. – 1977. – Вып. 30. – С. 21-24.
- 20.Ротач П. Від Яготина до Полтави. Тарас Шевченко і Полтавщина. Полтава: Верстка, 2002. – Кн.2. – 260 с.
- 21.Смілянська В.Л. “Святим огненным словом...”. Тарас Шевченко: поетика // Смілянська В.Л. Шевченкознавчі розмисли: Збірник наукових праць. – К.: НАНУ. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2005. – С. 6-203.
- 22.Смілянська В. Шевченкознавчі розмисли. – К.: НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2005. – 492 с.
- 23.Чудакова М.О. Беседы об архивах. – М.: Молодая гвардия, 1975. – 222 с.
- 24.Шевченківська енциклопедія: робочий зошит. – К.: НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка, 2004. – 240 с.
- 25.Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / НАНУ. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.1: Поезія 1837-1847. – 784 с.
- 26.Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 3: Драматичні твори. Повісті. – 592 с.
- 27.Шевченко Т.Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / НАНУ. Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.4: Повісті. – 600 с.
- 28.Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12 т. / НАН України. Ін-т літератури ім. Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 2003. – Т.5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – 496 с.
- 29.Misch G. Geschichte der Autobiographie: Das Altertum. – Leipzig: Teubner, 1907. – 472 s.

РОЗДІЛ 2
НАРАТИВНІ МОДЕЛІ FICTION / NON-FICTION У ПУБЛІЦИСТИЦІ
В. ВИННИЧЕНКА І Є. МАЛАНЮКА

2.1. Історико-публіцистичний дискурс мемуаристики В. Винниченка («Відродження нації. Історія Української революції»)

Уявити багатогранність постаті Володимира Винниченка без детального спостереження за процесом еволюції його як державного діяча навряд чи стає можливим. Період становлення УНР, формування Центральної Ради (1917-1919 рр.) та вага політично-державницької діяльності В. Винниченка у цих процесах є предметом дослідження багатьох науковців. Цікавою видається реконструкція тих історичних знакових подій власне їх учасниками. Одну з категорій мемуаристики доби становлення української державності складають праці авторитетних інтелектуалів: М. Грушевського, С. Петлюри, Б. Мартоса та ін., а також серед цього документального спадку вагоме місце посідає історико-мемуарна трилогія В. Винниченка «Відродження нації. Історія української революції».

В. Солдатенко у своїй монографії, написаній у жанрі історичної біографістики, «Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень» [13] зазначив особисті риси письменника, які виокремили його в середовищі політичної еліти перших десятиліть ХХ ст. Зроблено аналіз значення політичної та громадської діяльності Винниченка в історичних і політологічних дослідженнях сучасних науковців: І. Кураса, О. Удода, С. Кульчицького, В. Верстюка, І. Старовойтенко, О. Любовець. Із використанням матеріалів вищезгаданої праці Винниченка виконано дисертаційне дослідження Т. Харченко «Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.) [14]. Із філософського погляду розглянуто творчу спадщину Винниченка, її моральні та соціальні аспекти В. Пазенком. Власне ця ж тема стала основою дисертаційного дослідження О. Петрів

“Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії” [12], один із підрозділів якого “Володимир Винниченко в контексті українського націоналізму” присвячений трактуванню письменником понять “нація”, “відродження нації”.

В. Винниченко – непересічна постать, навіть почасти загадкова. Не випадковими є визначення його особливості сучасними дослідниками: «Винниченко без брому» (І. Шатохіна – режисерка), «взірець революційного вільного кохання» (В. Гінда), «буржуазний націоналіст» (В. Агеєва). Хто в ньому переважає: митець чи політик, драматург чи прозаїк? Мабуть, марно шукати на ці питання однозначну відповідь. Адже лише відчувши таку багатогранність в одній постаті, можна осягнути те, що Винниченка необхідно глибше досліджувати, а вищезгадану мемуарну працю варто розцінювати як історичний та, безумовно, художньо-документальний доробок, оскільки комплекс питань, які він охоплює, досить широкий: українська державність, уроки історії, осмислення історичних і політичних процесів, художня вартісність текстових пасажів, що мають документальні, публіцистичні, художньо-літературні особливості, що і становить мету нашої статті.

Як і притаманно мемуарам, «Відродження нації» – твір, побудований на спогадах автора. Але В. Винниченко поспішає зафіксувати події, учасником яких він став. Для нього важливо дати власну реальну картину тих подій, оскільки коли Винниченко писав цю працю, українська революція продовжувалась, а йому потрібно було багато чого переосмислити. Бурхливі історичні події внесли масу протиріч у душу письменника та політичного діяча. Насамперед В. Винниченко примножив небагатий мемуарний доробок української культури. Як зазначив І. Кревецький, українці мало звертали увагу на написання мемуарів порівняно з поляками, євреями, росіянами, а це, в свою чергу, стало причиною недостатньої кількості джерел найважливіших періодів української історії [7]. За класифікацією «Відродження нації» належить до активних мемуарів, за тематичним підходом – до політичних мемуарів. Але першочергове значення цієї праці полягає у

висвітленні національної історії, оскільки її, як правило, відображали інші країни з погляду власних інтересів, зокрема росіяни з погляду більшовицької ідеології. Мемуари відзначаються своєю суб'єктивністю, яка віддзеркалює особистість автора. Якщо для дослідження історії необхідно звернутися й до інших джерел, щоб отримати об'єктивну картину, то з літературного погляду власне ця суб'єктивність надає глибшу уяву про автора, його емоційну спрямованість, світогляд. А це загалом доповнить джерелознавчу базу для вивчення постаті В. Винниченка як письменника. Тобто ми отримуємо портрет конкретної особи у певному історичному часопросторі. І це власне становить наш особливий інтерес.

В. Винниченко у праці «Відродження нації» створює детальну картину доби. Три частини поетапно змальовують особливості тогочасного українського політичного та історичного виміру: частина I – Доба Центральної Ради (період I: революційна організація державності й морально-правової влади); частина II – Доба (період II: організація юридично-правової влади); частина III – Доба Гетьманщини. Винниченко створює поетапне дослідження переходу Центральної Ради від морально-правового принципу до юридично-правового як один з авторів Універсалів – правовстановлюючих державних документів. Він намагається точно відтворити фактаж, маючи серйозний політичний досвід. Ця праця ґрунтовно доповнює постать Винниченка та непересічність його образу в українській культурі. Письменник та державний діяч – саме таке уявлення дає література жанру non-fiction. Зі сторінок «Відродження нації» автор декларує деталі, факти, власні відчуття, невігадані постаті того часу, дає оцінку періоду та ролі політичних діячів того часу, для підсилення правдоподібності оперує документами. Він оповідає про історичні події переконливо, бо подає факти, що пройшли крізь його життя. Та найголовніше – саме ця праця стане завершальною і підсумковою в його політичній та державницькій кар'єрі. Далі – Винниченко тільки письменник, драматург, художник. Тобто шлях державника перейде у шлях митця.

Були часи, коли твори Винниченка були на піку популярності: «...їх розхоплювали, над ними дискутували, їх критикували, але насамперед – масово читали від столиці до найглухіших містечок» [6]. Можливо, уважніше вдивитися у текст «Відродження нації», адже у ньому наскрізно проглядається тема чи то самостійної, чи то автономної України. Бо саме такою її бачив Винниченко. І це головне.

Письменник, використовуючи засоби літератури, подає справжні події початку ХХ століття, прагнучи осмислити головне, зрозуміти природу невдач, а не виправдати себе. Найбільшу увагу читача привертає ширість думок. Оскільки нарація йде від імені автора, то істотного значення набуває особливість його мови. Хоч твір і документальний, але все ж створений за законами художньої творчості. Текст насичений роздумами, настроями, іноді занадто високу емоційність змінює лірична інтонація розповіді. Виклад історичних подій супроводжується особистісним ставленням мемуариста до певних речей, явищ тощо, тобто присутній певний ліричний компонент. Іноді це широкі філософські, історичні, суспільно-політичні узагальнення-медитації, іноді просто ліричні коментарі до подій. Такі емоційні сплески простежуються у фрагментах, де відчувається розуміння автором помилок, “хиб” (Винниченкове), а головне, - безсилля у тому, щоб змінити невідворотний хід подій. Цікавим є спосіб уплетення в текст таких відступів. Як правило їм передуює питання, ніби докір сторонньої людини (а, може, й цілого народу): “А суд? Хіба ми торкнулись суті цього сторожового пса буржуазії?...Та Боже борони...А школа? От тут то вже, мабуть, одбився характер нашої робітничої нації...І що ж?” [2, с. 112]. Місцями ці питання досягають кількох абзаців, які є промовистим фактом того, що питань більше, ніж відповідей. А часом за цим відчувається розпач, безпорадність: “Що міг зробити новонароджений український Уряд, коли він мав зв’язані руки, коли в найважливіших галузях господарського життя йому було перекопано шляхи?” [2, с. 55]. Об’єктом зображення в ліричних відступах найчастіше виступає найбільш вагома для Винниченка одиниця суспільства – нація, українська нація. Її хитке

становище, можливість втрати тільки-но здобутого викликає у мемуариста душевне збурення: “І хіба це не була сама “безсовісна”, сама злочинна агітація наша проти великої ідеї національного визволення нашої нещасної наймички нації?” [2, с. 130]. Натомість же Центральна Рада Києва та Генеральний Секретаріат Петрограда стали об’єктами викриття, критики та іронії: “Ні конферувати, ні змагатись не було вже з ким, “грізна” влада розлетілась на всі боки, як купка злодійкуватих горобців” [2, с. 60]. Усі моменти, пов’язані з негативною характеристикою політичних та історичних помилок, супроводжуються різкою сатирою, а подекуди комічним вживанням метафор. Уподібнення людини (історична фігура, узагальнений образ політичних діячів) якійсь тварині. Такі анімалістичні образи супроводжують дошкульні сатиричні оцінки, що мають подвійний та потрійний епітет: “Ми, українські соціал-демократи, вихолостили марксизм. Ми вирізали його життєву, творчу, активну частину й лишились безплідними, неактивними, гладкими кабанцями” [2, с. 91]. Відчутною є сатира в уособлених метафоричних образах української волі: “Ага, так он вона яка, ота українська воля, з союзниками братається, їхньої ласки запобігає, їхнього признання шукає, для неї це признання дорожче страждань свого народу” [2, с. 128]. Описуючи історичні моменти, які надто вразили Винниченка, у своєму художньо-сатиричному змалюванні він пішов ще далі, давши волю образному мисленню, яке так і сипало метафоричними уособленнями. У мемуарному творі з’являється цілий розділ XII під назвою “Проголошення самостійності України” з промовистими заголовками підрозділів: “Заручини хуторянки з товарним джентльменом”, “Вигнання хуторянки з хутора”. Це майже новела, з окремим сюжетом, головними персонажами (УНР – хуторянка, Антанта – галантний джентльмен). Виклад історичних фактів визнання УНР Францією й Англією після кожного етапу цих подій резюмується вставним оповіданням про заручини хуторянки з джентльменом: “Заручини одбулися. Хуторянка затяглася аж до поту в панський корсет, натягла на робочі, мозолясті, червоні руки білесенькі панські рукавички й запишалась на всю губу” [2, с. 241].

Листування із союзницькими державами автор називає “любовними листами-документами” [2, с. 231]. Така документальна “над-художність” виходить за межі дещо сухої мемуаристики, але в цьому, думається, й полягає привабливість творчості Винниченка – неординарної постаті на тлі української культури.

Винниченко намагається зрозуміти, стереоскопічно, з дистанційного погляду побачити минуле з метою осягнення майбутнього нації, а відтак власного (саморефлексія, самопізнання). Автор не просто аналізує те, що відбулося, а намагається запропонувати кілька варіантів вирішення проблем: “...то при таких умовах уся ситуація на Україні була б цілком інша...Ми цього тоді не розуміли” [2, с. 164]. Тому це, з одного боку, самовиправдання (прихований мотив), з другого – прагнення засвідчити свою політичну та громадянську позицію. Проблеми національного буття не обмежені конкретно-історичними рамками, а переходять у площину історіософського дискурсу. Парадигму національної психології у “Відродженні нації” репрезентують національні комплекси. Винниченко замислюється над закоріненою рисою українців, яка має свій прояв у заниженій самооцінці, комплексі хуторянства, провінційності, меншовартості: “...Такий “марксизм” був подібний до того легендарного малоросійського гладкого хуторянина, який лежав під деревом і ковтав вареники, що росли на тому дереві й падали йому в рот. Ще самі й у сметану вмочалися” [2, с. 92-93]; “К. Василенко, “тоже-малоросс” [2, с. 58] (як негативна характеристика). Аналогічну позицію автор займає у питанні “зрадницького патріотизму”. Таким оксимороном він визначив образи “Українця ренегата Кирієнка”, “усяких Савенків, Шульгиних” та й загалом піддав нищівній критиці це явище: “Найлютішим, найшкодливішим ворогом усякої справи є її зрадник, ренегат. Ренегат мусить заспокоїти своє власне сумління, він мусить якось очиститись перед собою, собі довести, що він зробив справедливо. І через те він старається свою зраду зробити явищем нормальним, загальним, він лютиться й піниться, коли щось стає йому на перешкоді” [2, с. 42]. Але як тільки мова заходить про український народ, націю, гостра інвектива змінюється пафосною лірикою: “Розуміється, національне чуття

грало також велику роль. Це доказується ось чим. Всі ті салдатські маси...мали національну гордість, самоповагу, національну пробуджену ніжність...” [2, с. 82]. Незважаючи на витриману мемуарність, Винниченко все ж додає до аналітичного дискурсу певного шарму, використовуючи народні назви місяців. Одночасно витримуючи хронологію, він надає їй вигляду етюдної замальовки: “марець 1917 р.”, “дня 8 падолиста”. Такий художній стрижень у Винниченка залишається незмінно-концептуальним: постійний діалог між Винниченком-політиком і Винниченком-митцем.

Переконані, що праця «Відродження нації» потребує виваженого підходу, оскільки події Української революції повинні стати одним із етапів ґрунтовного дослідження природи революції в Україні як суспільного руху свідомості громадян, що вже склало низку послідовних явищ ХХІ століття. Що штовхає українців до революцій? Яку еволюцію вони мають? Як видозмінюється національне питання у цьому процесі? Мабуть, варто ретельно вивчати мемуаристику, а праця В. Винниченка може розпочати точку відліку в цьому питанні.

2.2. Націософська концептуальність публіцистичного дискурсу есеїстики Євгена Маланюка

Зосередження на літературознавчій діяльності Євгена Маланюка стає наразі цікавим дослідницьким явищем. Естетична природа цих пошуків зорієнтована на культурні процеси Європи та Америки, зокрема еміграційні осередки українства. У цьому контексті передбачається необхідність глибокого вивчення світогляду есеїстики Маланюка, яка викликає певну суголосність з його поезією. Націософська позиція поета в Україні, а потім за її межами вирізняється незмінністю трактування. Форма вираження національного сенсу для Маланюка сформувалася в поезії, а глибока світоглядна культурологічна модель України виявилася у літературній есеїстиці. Питання, що постають у процесі осягнення есеїстичного доробку, полягають у тому, що являє собою Маланюк-есеїст, націософський контекст його літературно-критичних досліджень, феномен

інтелектуального потенціалу есеїстичних текстів, творча особистість Є. Маланюка та його роль у формуванні позиції українства в еміграції.

Літературна спадщина Маланюка у різні часи привертала увагу дослідників за різними напрямками. Останнім часом його есеїстика, її ідеологічне спрямування зацікавлює все більше. Зокрема, у цьому ряду варто відзначити видання Г. Ключека «Євген Маланюк. «Проза» поета», особливістю якого є вміщення до цього не друкованих частин маланюківського «Нотатника», а також уперше перекладені українською мовою спогади Єжи Стемповського про Маланюка.

Актуальність нашого дослідження досягається тим, що наразі не існує повного комплексного вивчення есеїстики Маланюка, яке має на меті визначення оригінальності й автентичності вираження суспільної думки українства в еміграції та впливу на її формування у контексті історософського та націософського підходів.

Глибина думок та обшир тематики есеїстики Маланюка вражає, оскільки осмислення суспільних проблем, їх трактування, структура викладу досліджень однозначно підштовхує до висновків про потужні інтелектуальні можливості есеїста, а також про те, що саме літературне есе стало моделлю роботи, яка є водночас і творчою, й аналітичною за своєю суттю. Незмінність позиції, непохитний чин Маланюка (у Європі – войовничий, в Америці – націософський) не просто привертає суспільну увагу, а виступає провідною позицією існування українства в еміграції. Його ідеї, висновки демонструють поступ української національної ідеї в умовах її притлумлення в Україні та активну життєздатність поза її межами.

Есеїстика Маланюка ставить та шукає відповіді на серйозні питання: по-перше, що стало причиною фатальної української історії; по-друге, як вплинути на генетичні духовні недоліки українства; по-третє, як посилити віру та національну самосвідомість.

Варто звернути увагу на те, що есеїстика Маланюка охоплює не просто багатовимірну сутність поставлених проблем, а методологія його спостережень спрямована на глибоке тлумачення, в основі якого серйозна аналітика автора, що ґрунтується на значному масиві інтерпретацій європейської культурної спадщини, українських письменників (від Шевченка до Ліни Костенко). «Книга спостережень» у двох томах, нотатники Маланюка підтверджують автентичні прийоми есеїста, його підходи та складні художні інтерпретації. Есе Маланюка – різні за набором жанрових ознак. Якщо «Книга спостережень» має образ автора, філософське осмислення проблеми, історичний принцип викладу, то записи нотатників – це постійний рух авторського «я», спонтанність ідей. Але центральним у всіх текстах є інтелектуальність думки і чітка логічність (навіть якщо допис безсюжетний). Саме це є наріжним каменем есеїстичних текстів Маланюка. Така приватна риса авторського «я» вирізняє феноменальність його інтелектуального потенціалу.

Існує низка наукових обґрунтувань вітчизняних авторів стосовно специфіки та націософської спрямованості творчості, зокрема й есеїстики Маланюка. Л. Куценко осмислював та розкривав власне розуміння постаті Маланюка як поета-емігранта, вигнанця. Починаючи з 1989 року Куценко-маланюкознавець створював літературознавчі праці, найпомітнішою серед яких стала монографія «Dominus Маланюк: тло і постать» [8]. Це продуктивні міркування та спостереження над еволюцією постаті Маланюка, зроблені на основі свідчень сучасників есеїста, що, безумовно, розкривають непересічність чину поета та есеїста, оприявнюють його біографічні, історичні, культурологічні та політичні умови перебування в еміграції, що вплинуло на формування суспільної думки українців, які вимушено перебували за межами Батьківщини. Саме пошуки Куценка в Польщі, Чехії, США, особисте знайомство та листування з сином Маланюка, робота з архівами УВАН дали можливість донести есеїстику автора до читача – опублікувати ще не друковані твори та нотатники.

О. Пахльовська у передмові до видання «Євген Маланюк «Малоросійство. Нариси з історії нашої культури» [9] визначає есеїста як непримиренно критичного нашого сучасника. Вона зазначає, що він завжди виступав суворим опонентом України, яка лишається в умовах посттоталітарної ментальності. О. Пахльовська стверджує, що есеїстика Маланюка – це теоретичний спадок, цінність якого полягає у поєднанні культурології з національним психоаналізом. Вона робить поділ його есеїстики на дві групи: 1) синтез культурологічних та літературознавчих есе про Шевченка, Франка, Лесю Українку, Мазепу й Гоголя; 2) есеїстика публіцистичного характеру з посиланнями на філософські праці Ніцше, Бергсона, Фрейда.

Програмними можна назвати дослідження Г. Клочека, оскільки, починаючи зі статті «Князь духа і мислі», а на сьогодні системно доповнюючи вагомими розвідками, як наприклад, «Про методологію літературознавчої есеїстики Євгена Маланюка», «Феномен есеїстики Євгена Маланюка: сім ознак» [5], він вагомо розширив своїми напрацюваннями сучасне маланюкознавство. Вчений висвітлює есеїста у двох аспектах: біографічний з акцентом на феноменальній згармонізованості «емоціо» та «раціо»; портретний з оцінкою особистості Маланюка як носія поетичного слова, зарядженого національною ідеєю. Загалом праці відзначаються концептуальним підходом до вивчення есеїстичної спадщини Маланюка.

Історичну публіцистику аналізував В. Панченко [11], приділивши увагу тому, як Маланюк визначив постать гетьмана Мазепи в проєкції на майбутнє української історії. Це вирізняє ключове питання історичних есеїв – екстраполяція світових процесів на українську історію в її розвитку.

Висвітлення шевченкіани Маланюка у публіцистичному дискурсі знайшло відображення у розвідці Г. Грабовича «Шевченко у критиці Євгена Маланюка» [4]. Г. Грабович визначає Маланюка у двох іпостасях: Маланюк-поет та Маланюк-публіцист і критик. Окрім того, науковець звертає увагу, як на початку Маланюк ретранслює ідеї Донцова, а в подальшому – в чому виявилася їх розбіжність.

Есеїстика Маланюка – глибоко осмислене явище, яке репрезентує його спадщину як інтелектуальну самобутню позицію зосередження на національному питанні. Його націософія, мистецька в своїй основі, побудована на літературно-теоретичній концепції, яку Маланюк сформував у власній есеїстиці, що виникла на певному маргінесі його життя. Його біографічний шлях від вояка УНР до есеїста-інтелектуала демонструє націософський сенс такого вибору з метою демонстрування активної життєздатності ідейного пошуку українців. Особливістю есеїстичних текстів Маланюка є їх діалогічність. Він нерідко ставить питання, ніби чекаючи відповіді, яку адресат зобов'язаний прозвітувати перед суспільством. Така універсальність спілкування допомагає разом осмислювати (навіть у ретроспективі, що наразі надважливо) проблеми, визначати їх – така собі модель активізації суспільства. Його есеїстика працювала та, найголовніше, й зараз здатна працювати як зброя у двох напрямках: з одного боку, спрямована на колоніальну (а наразі – постколоніальну) свідомість материкових українців; з другого - позиціонування та сприйняття України іншим духовним середовищем на інших континентах (міжнародний брендинг у світовому духовному вимірі). Така позиція стала для Маланюка провідною: небайдужість, художньо-естетичне покликання, національна ідейність характеризують есеїстичний доробок поета-інтелектуала. Під критичне слово есеїста підпадали конкретні адресати: російський тоталітаризм, малоросійство, більшовизм.

Маланюк ніколи не був забутий, незважаючи на еміграцію. Європа, а далі Америка стали визначенням його місця у світі, де він знайшов можливість працювати, розвиватися духовно вільно, без примусу та з непохитністю бути присутнім у літературі, інтелектуально-духовному вимірі світових митців. Таке біографічне обрамлення додає творчій есеїстиці Маланюка увиразнення думки, власної позиції у літературному житті в еміграційних умовах, що знайшло відбиток у літературно-критичних статтях-есеях. Літературна есеїстика Маланюка представлена доволі різними текстами з різною тематикою, комунікативною стратегією, але спрямована на стереотипи, що склалися як у колоніальній Україні,

так і в сприйнятті антиколоніальної філософії вільного світу. «Книга спостережень» - літературно-критичні статті, які носять науково-дослідницький характер. «Нотатники» - щось на зразок блогерських дописів, рефлексія на щодень. Але так чи так – усі ці тексти по-своєму спорадично працюють як суспільна публіцистика, що активно побутує у світі. Це різноформатна реакція Маланюка на більш, а іноді менш важливі проблеми. Ситуація прояву певної позиції, тип художнього мислення, центризм якого – у постаті митця, Маланюка-громадянина світу, українця за походженням та духом. За поезією Маланюка стоїть високий талант митця, з текстів же есеїстики оприявнюється літературний портрет самого автора, його позиція, критичність думок. На відміну від поезії, хоча строфа й визнана «залізною», критичність думок в есеях досягає піку щирості Маланюка та градусу аналітичного дискурсу. Якщо поезія для Маланюка – місія, то есе – життєво необхідна функція існування митця, реалізація політичного, історичного, суспільного, громадянського досвіду. Есе – жанр вільних людей, у яких відсутня догматичність. Тому Маланюк активно, поруч з поезією, створював подібні записи. Йому притаманний процес осмислення, оскільки він завжди, з молодих років вояка УНР і до останнього подиху в нью-йоркській квартирі, належав до української світової еліти, був чутливим до всього, що відбувалося. Такий екзистенційний досвід Маланюка пов'язаний насамперед з тим, що він жив на зламі суспільних та соціальних потрясінь, глобальних світових змін, особливо тих, які стосувалися життєво важливих речей: ідеологія, світогляд, духовний вимір буття.

На європейському континенті на початку ХХ ст. відбувалися радикальні політичні процеси (війни, революції), які призвели до глобальних змін співіснування країн. Це вплинуло на те, що поява ідеологічного протиборства штучно створеного Радянського Союзу з іншими державами у 20-х роках ХХ ст. несвідомо зробило частину прогресивних українців громадянами світу – емігранти з України шукали прихисток своїх духовних ідей в інших країнах. Процеси, пов'язані з асиміляцією емігрантів, у свою чергу, донесли істину

світовій спільноті, носіями цієї істини стали такі постаті, зокрема, як Маланюк. Більшовицька ідеологія в Україні створила кризу національного духу, тому всі, хто позбавився через це свободи творчої думки, перебували у пошуку її реалізації. Скрута національної ідеї створила суспільство емігрантів, яке об'єднало особисті національні смисли та візії з Америки. Звідси беруть початок аксіологічні думки Маланюка про лікування хвороби малоросійства. Та й сам Маланюк, поміж інших, привертає увагу світової спільноти до власної постаті саме гострою есеїстикою, палкістю висловів, критичністю думок. Його, як і багатьох інших, притягує тема історизму, аналізу та дошукування історичних помилок і уроків. Інтелектуальна праця, вкладена в есеї, приваблює літературним словом, хоча, разом з тим, знаходиться у науковій площині. Позиція чину воїна складає державницьку лінію людини, яка була вояком, але остаточно утвердилася в боротьбі за ідею влучним словом. Осягнення есеїстики Маланюка викликає посилений інтерес та стає предметом наукових досліджень. Зокрема, розкриття ступеню відвертості автора в есеїстиці та у спорідненому їй суголосоному, за історіософським та націософським аспектом, поетичному викладі тих же концептуальних речей. Есеїстика Маланюка в Україні наразі набирає нових ідеологічних обертів, вона нарешті саме в Україні створює той бажаний ефект, що отримав сучасне трактування – боротьба під час інформаційної війни.

Список використаних джерел до розділу 2:

1. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.): У 3 ч. / В. Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч.1. – 348 с.
2. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.): У 3 ч. / В. Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч.2. – 328 с.
3. Винниченко В. Відродження нації: Історія української революції (марець 1917 р. – грудень 1919 р.): У 3 ч. / В. Винниченко. – Київ-Відень, 1920. – Ч.3. – 535 с.

4. Грабович Г. Шевченко у критиці Євгена Маланюка. *Критика*. 2000. № 3–4. С. 29–34.
5. Клочек Г. Євген Маланюк: «Проза» поета. Київ: Український пріоритет, 2019. 264 с.
6. Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Г. Костюк. – Київ: Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – 720 с.
7. Кревецький І. Українська мемуаристика: сучасний стан і значення / І. Кревецький // І. Кревецький, О. Назарук. Як писати мемуари. – Львів, 1923. – С. 10 – 19.
8. Куценко Л. Dominus Маланюк: тло і постать. Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2001. 264 с.
9. Маланюк Є. Малоросійство. Нариси з історії нашої культури. Київ: Українська прес-група, 2012. 72 с.
10. Момот Н. Проводарі-мойсеї: власна трагедія – трагедія народу (В. Винниченко «Відродження нації» - на шляху до української державності) / Н. Момот // Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. - 2011. - № 5. – С. 95 – 100.
11. Панченко В. Іван Мазепа в історичній публіцистиці Євгена Маланюка. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*. 2009. Вип. 85. С. 291–299.
12. Петрів О. В. Екзистенціальні ідеї Володимира Винниченка у контексті європейської соціальної філософії / О. Петрів. Автореферат дис. канд. наук. – Київ, 2006. – 17 с.
13. Солдатенко В. Володимир Винниченко: на перехресті соціальних і національних прагнень / В. Солдатенко. – Київ: Світогляд, 2005. – 349 с.
14. Харченко Т. Становлення місцевих органів виконавчої влади та самоврядування в Українській Державі (квітень-грудень 1918 р.) / Т. Харченко. Автореферат дис. канд. наук. – Харків, 2000. – 20 с.

РОЗДІЛ 3

ЕСЕЇСТИКА ЄВГЕНА МАЛАНЮКА

3.1. Контекст духовної суверенності у публіцистиці Є. Маланюка (на матеріалі статті «Малоросійство»)

Національний поет в еміграції Євген Маланюк в українському літературному житті та в його ключових віхах посів місце такої непересічної постаті, вагоме слово якої ширилося в інших світах – поза Україною, уникаючи колонізаторської політики. Його духовний образ завжди залишався ідентичним українському, і складне політичне буття тих часів його не змінило. Він не перейшов у статус жертви, а постійно виробляв власну модель існування – не втратити свободу і духовну пам'ять. Маланюк зводить свою поетичну творчість не тільки до питань політичних, він тонкий лірик, естет, символіст і водночас українець, який болісно переживає трагедію України, її приниження.

Творчість Є. Маланюка стала поступово відкриватися читачеві завдяки науковим розвідкам та дослідженням Г. Клочека, В. Панченка, Л. Куценка, Т. Салиги, П. Іванишина та ін. Класична поетична мова та її образні трансформації у більшості знайшли своє відображення у сучасних роботах літературознавців. Але актуальним та маловивченим залишається питання глибокого дослідження публіцистики письменника: літературознавчі, культурологічні та історіософські статті, розвідки, есе, нариси. Історичні обставини сучасної України актуалізують теми, яких торкався у своїх статтях Маланюк. З цим пов'язане перевидання окремо статті «Малоросійство» (2015 р.) з широкою передмовою Г. Клочека.

Роздуми письменника врешті вилилися у цілу низку публіцистичних творів. Наскрізним для всієї публіцистики Маланюка є бажання висловити якісь засадничі принципи того, що ж стало причиною колонізації України, її багатовікового рабського існування. Ці причини письменник знаходить у багатьох процесах: історичних, культурних, соціально-політичних. Тому завдання цієї

розвідки полягає у тому, щоб на прикладі статті «Малоросійство» проаналізувати особливості публіцистики Маланюка та її роль для українського суспільства у період бездержавності.

«Малоросійство» - саме під такою назвою у 1959 році у Нью-Йорку була опублікована стаття Маланюка. Письменник усвідомив неможливість аналізу національного минулого і, тим більше, майбутнього відокремлено від світових процесів історії. Саме такий цивілізаційний підхід розпочинає статтю. Політика Давнього Риму – очільника світової імперії, віденської імперії Габсбургів, на думку автора, «не носили характеру чогось упланованого» [14, с. 28]. Тобто це був природний розвиток подій навіть не держав або політичних систем, а світового суспільства, яке мало різні релігійні, територіальні та політичні характеристики. Кожна з вищезазначених цивілізацій пройшла творення, розвиток та руйнацію. Маланюк звертає увагу на те, що Росія пережила процес «не так творення, як роблення загальноімперського типу» [14, с. 29]. В основі цивілізації обов'язково має бути глибинна віра в усталені цінності, а московська імперія «не знає і знати не хоче жодної особовості» [14, с. 29]. Маланюк трактує поняття «малоросійство» як суспільне явище, притаманне кожній багатонаціональній державі. Воно змальовує пересічний тип імперської людини: австрійця, хорвата, чеха, поляка тощо. Письменник подає малоросійство не як комплекс меншовартості українців, а як більш глибоку, історично витворену проблему. Тенденція до гляйшальтування в Австро-Угорщині визначається як зловісна назва. Вирівнювання, фактично стирання особовостей визнається в СРСР як процес творення типу малороса. Розмисли Маланюка у цій публіцистичній статті формують громадську думку з особистих позицій українця, який відмовився стати малоросом. Щоб бути переконливішим, він будує виклад власної позиції на засадах філософсько-політичного трактату. Відчутними є знання історії, політики, світових тенденцій. Маланюк-публіцист вдало оперує словом, текст насичений як суспільно-політичною лексикою (що абсолютно

доречно), так і образними висловами художності (хоча текст у міру емоційно-образний). Тим самим логіка викладу не втрачається протягом статті. Ключові слова автор виділив, позначив деякі зноски, а окремі тези носять характер дефініцій («...процес формування в Росії типу імперської людини – «росіянина» - не був ані процесом історичним, ані процесом взагалі. Це був брутальний, масово-механічний виріб, виконуваний терористично-поліційною машиною тотально-зентралізованої держави» [14, с. 29]. Такі визначення далі підкріплюються, як правило, емоційно-образним асонансом: «...то був механістичний виріб, цебто акція видирання з живого організму підбитих і обезвладнених націй – окремих їх шматків...» [14, с. 29]. Ця образність публіциста не надмірна, навпаки вона вдало доповнює зміст. Власне ця емоційність, експресія робить текст невід'ємною частиною творчої спадщини Маланюка.

Російська імперія у статті означена по-різному: нині СРСР, просто «Росія», московська імперія, петербурзька імперія тощо. Кожне з них несе в собі якусь сторінку історії. Є також спроби визначити і населення цієї імперії, розібратися з поняттями «нація – етнос»: імперський тип «росіянина», старі національні організми, московська маса, єдинонеделіимий нарід – руській, російський чи советський. Отже, мішанина понять «нація – етнос» зводиться до питання: що ж таке малорос? Навіть сьогодні функціонує сталінське визначення нації, хоча доповнене: єдність людей, яка має спільні мову, територію, культуру; спільність економічних, соціально-політичних та духовних інтересів [19]. Сучасні політологи вказують на те, що тільки тоді, коли в етносу виникає потреба у самовизначенні, він стає нацією. Певним дороговказом у самовизначенні стає національна ідея [19]. Концепція національної ідеї І. Франка ґрунтується на поняттях етносу як «раси», а нації як «суцільного культурного організму» [16]. Перебування в Польщі зробило Маланюка очевидцем тих подій, що набули визначення «малополяк» (Р. Дмовського подає як підігравача Росії). Він вказує на масштабність цього етнічно-історичного явища. Робить логічну побудову

дефінітивного визначення: «Що ж таке малорос? Це – тип національно-дефективний, скалічений психічно, духовно, а – в наслідках, часом – і расово» [14, с. 30]. Коріння, на думку Маланюка, виходить власне з України, «головного історичного родовища». Загрозлива виродженість українців, генетична хвороба бездержавності увиразнюється та тривожно-застережливо поглиблюється такими характеристиками: «[тип] набрав особливо паталогічного і зовсім не такого простого характеру» [14, с. 30]. Це вада не фізична, а духовна, тобто антиукраїнська мораль, закладена на генетичному рівні, породжує цілі покоління звироднілого українського суспільства: «...тип малороса ставав (принаймні, по містечках і містах) масовим, а що найгірше, традиційним» [14, с. 30]. Маланюк-публіцист, аналізуючи складний, фатальний для України процес змалоросійщення, у викладі думок досить лаконічний. Використовуючи яскраву публіцистичну мову («совєтські специ», «модерні здобутки а la Павлов», «мозковий центр нації» тощо), письменник творить фактично політичну доповідь. Аналітичні коментарі у тексті вибудовані на уривчастих історичних фрагментах, подекуди навіть фразах, які торкаються якоїсь гострої проблеми. Можливо, деталізація цих моментів була б зайвою, не так дієво впливала на читача, оскільки б експресію художнього слова поглинуло інформаційне навантаження. Відповідно є можливість спонукати читача до осмислення проблеми, посилити його власні відчуття і таким чином зробити зримим, а то і довести до кульмінації емоційно-експресивний виклад. Письменник посилює словесний арсенал, щоб вплинути на свідомість читача.

Маланюк зазначає також цілеспрямоване змішування понять «держава – імперія». Але ж імперія базується на колоніях, застосовує різні форми національного гноблення. Тому держава-імперія – це протилежність до суверенної політичної влади, яка не гарантує безпеку нації. Саме ця підміна, на думку Маланюка, дала змогу на практиці створити «русскій» народ. Письменник занепокоєно зазначає, що система роблення продукції «малоросійського

виробництва» має наукову базу: «Сучасні советські спеці, хоч як озброєні терором і модерними здобутками науки а Іа Павлов, безумовно дуже уважно перелискують і вчитуються в історичні документи багатющих архівів Посольського (й Питошного) Пріказу XVI-XVII ст., Малоросійської Колегії XVIII ст., III Отделенія та Охранки XIX ст.» [14, с. 30]. Дійсно, у другій половині XVII ст. Посольському наказу підкорявся Малоруський наказ, тобто зовнішня політика була абсолютно контрольованою московськими царями Михайлом Федоровичем та Олексієм Михайловичем. Державний архів Посольського наказу зберіг найважливішу зовнішньополітичну і внутрішньополітичну документацію. Оскільки цей наказ контролював перебування в Росії іноземців, зокрема з України, управляв приєднаними до Московщини територіями, а також його відомству підпорядковувалися донські козаки, тому відповідний досвід централізованого управління територіями зафіксований у текстах інструкцій російським послам, у текстах угод. Зрозуміло, що за дипломатією приховувалося шпигунство. Маланюк визначає малоросійство як стратегічну систему, вплив якої спрямований на моральний занепад, духовне розхитування та остаточне зубожіння України. Питошний Пріказ автор згадує в дужках, оскільки його визначення промовисто ним подано у «Книзі спостережень»: «...Чека, пізніше НКВД, міститься на Луб'янці, саме там, де за часів старомосковської держави був т. зв. Питошний Пріказ, себто ті ж самі льохи й камери тайної поліції» [13, с. 157]. Ця пересторога стратегічної політики – ще один місток, який пов'язує минуле з нашим сьогоденням, що підкреслює глибину публіцистики Маланюка. Автор визначає помилковість спрощеного підходу до розуміння явища «малорос». Він протиставляє «советських спеців» діяльності української «Просвіти», якої так було мало для подолання складних соціально-історичних проблем в Україні. Зазначає: «Вистачить, мовляв, його при помочі «Просвіти» просвітити, переконати й усвідомити – і справа полагоджена. Але кожен, хто давав собі труду зупинитися на цій проблемі, знає, наскільки вищеподана схема далека від дійсності» [14, с. 30]. Так, Маланюк розумів і знав, наскільки потужності

«Просвіти» мали змогу впливати на такі процеси, хіба що у поширенні української мови, культури загалом. Але це тільки приваблювало прогресивну молодь, але докорінно змінити свідомість пересічного українця не могло, бо наукова база імперії працювала в цьому напрямку стратегічно, жорстоко, цинічно залякуючи терором. На прикладі свого батька, Филимона Васильовича Маланюка, який працював учителем, а пізніше повіреним у Архангородському суді, Євген знав зсередини просвітницьку роботу. Його батько був режисером аматорських театральних постановок, був співаком церковного хору, друкувався в часописах, ініціював відкриття гімназії. Таку діяльність, корисну для громади та не вигідну для кар'єри, не зовсім сприймали рідні. Навіть у реєстрах поліції зазначалося, що батько був особою «без определённых занятий». Але власне ця його життєва позиція зародила у свідомості Маланюка інтелектуальний світогляд, генетично спрямований на самоідентифікацію себе як вільного українця. Батько зберігав підшивки багатьох видань, тому в підлітковому віці Євген читав нелегальний переклад маркіза де Кюстіна «Russie en 1839», історичні матеріали з «Русского Архіва», львівські видання «Зорі» І. Франка, празьке видання «Кобзаря», ранні твори Коцюбинського, Карпенка-Карого. Пізніше й сам письменник візьметься за цю нелегку справу. У таборах Польщі, перебуваючи в інтернованій Армії УНР, він «не склав зброї», а продовжував займатися культурно-просвітницькою діяльністю. Зокрема, у Каліші з Ю. Дараганом заснував журнал «Веселка», у якому видавав і власні перші твори (1922 – 1923 рр.). Просвітницький рух у таборі зростав і став спротивом добровільного роззброєння УНР. Тому в однойменному з виданням літературно-артистичному товаристві він, згадавши основи гімназійної та університетської освіти, став відновлювати у таборі інтелектуальне життя. Проводив літературні вечорниці, декламував поезію світових класиків, не забуваючи М. Рильського. У таборі запрацював театр, чоловічий хор, балетні курси, відбувалися культурно-освітні акції. Саме ця просвітницька діяльність стала для Маланюка протягом трьох таборових років певним протистоянням «московській нації». Розуміння того, що необхідно переходити до ідеологічної

зброї, письменник отримав саме тут, ознайомившись із трактатом Д. Донцова «Підстави нашої політики», що вийшов у першому номері «Літературно-наукового вісника» (1922 р.). Тому публіцистика стала результатом глибокого аналізу, оскільки ідеї Донцова збігалися з інстинктивними творчими пошуками Маланюка. Це спричинило певну літературно-інтелектуальну дискусію між ними (1923 р.), наслідком якої став вихід кількох статей.

Маланюк-есеїст прагне бути зрозумілим усім, тому в наступних частинах статті відходить від академізму і намагається через приклади з української історії подати генезу малоросійства. Від доби Середньовіччя і завершуючи його сьогоденням, він дошукується відповіді на питання, що сприяло такій історичній ситуації. Вплив простежується з причин територіальних за доби «людей татарських», політичних – у добах литовській та козацькій. Особливу увагу за часів козацтва Маланюк концентрує на Переяславській раді. Брюховецького і Тетерю визначено сучасною термінологією – агентура і п'ята колона Москви. Це ще раз доводить глобальність публіцистики Маланюка, яка претендує на довге існування у плані дидактичному, науковому, історіографічному. За часів похмельниччини автор називає батьком малоросійства Мартина Пушкаря. Ймовірно, саме його доноси цареві, на думку письменника, і визначили йому цей статус. Пропагандистська війна у боротьбі за гетьманство забороненими методами не робила позиції Пушкаря вигідними, адже в Москві йому не дуже довіряли, знаючи, що він прагне І. Виговського усунути від влади, звільняючи для себе місце. Цю недовіру Росії публіцист означає московською урядовою мовою XVII ст. як «шатость черкаскую», а мовою Катерини II – «самоотверженность малороссійскую». Врешті письменник логічно ставить усе в один ряд: хитливість, зрадливість, зрада і агентурність. Він ніби виправдовує інші види невизначеності: москвофільство Б. Хмельницького та І. Мазепи, туркофільство П. Дорошенка, полонофільство І. Виговського та С. Петлюри, називаючи ці приклади політикою

чи тактикою. Але малоросійство ним подається не як хитливість, а саме зрада – «капітуляція ще перед боєм».

Усі ці ґрунтовні аналітичні розвідки Маланюка розкривають багато деталей, звертають увагу на певні факти української історії, які спричинили таке тотальне для України явище. «Завдяки своїй геніальній проникливості в суть речей та явищ, він чітко розумів, що цей процес витискування із себе по краплі рабсько-малоросійської крові буде довгим і важким» [6, с. 13]. Незаангажований погляд емігранта, який мав щастя не стати малоросом, дає відповіді на багато питань. Можливо, не всі висновки однозначні, але стаття створює відчуття істинності, відводить від імперської ідеології, робить думки автора актуальними, допомагає уникнути стереотипної хибності у мисленні. Маланюк постійно звертається до тих подій, які пережив сам. Тому посилання на «недавнє минуле суспільства польського» та змалювання «польського малороса» дає картину того, що Україна – не Польща, її визволення ще не відбулося. Це змушувало письменника звертатися до публіцистики, яка допомагала дійти висновків про «хвороби» нації та як їх лікувати. Ґрунтовний аналіз історії, літератури неупереджено веде до того – а який же вихід? Історія, за Маланюком, повторюється, але якщо ми зрозуміємо помилки, то зможемо захистити себе та Україну. Письменник розгортає історичну ретроспективу малоросійства зсередини. Це зроблено не заради фіксації подій а для того, щоб подолати, «ізжити» безпорадність, викликану малоросійством, яке деформувало народ. Ця стаття не має терміну давності, що робить самого Маланюка та його творчу спадщину для нас безцінною. Він дослідив малоросійство через соціально-політичні процеси та ментально-психологічні аспекти. Чи зможе подолати цю проблему українство? Що необхідно для викорінення цього явища? Що може вивести українців на новий ідейний рівень? На ці питання Маланюк шукає відповіді. Справжньою протидією цьому може бути, на думку автора, навіть «шевченківська емоція, самий інстинкт шевченківства», який намагалися знищити, «вирізати Шевченка з національної

психіки майже хірургічним способом» [14, с. 44]. Про це писали В. Липинський «Братья малороссы», М. Литвин «Знаєте, що таке малорос?». Українська історія мала тривалі періоди бездержавності, тому публіцистика в цей час ставала процесом встановлення істини. Через нав'язування чужих ідей українці втрачали здатність усвідомлювати себе як націю, тому цю місію взяли на себе емігранти, що мали змогу на повний голос сказати правду. Маланюк у публіцистичних статтях намагається усунути провали в суспільній пам'яті, зробити істину більш зримою. «Враження, що маєш справу з публіцистикою, у якій усі міркування є істинними, не покидає після першого знайомства із «Книгою спостережень». Можна, звичайно ж, говорити про магічну силу впливу Маланюкових міркувань, але краще вдатись до більш спрощеного підходу, а саме: сприймати міркування публіциста як результат напруження могутнього інтелекту, у якого логічне та образне мислення, як про це уже йшлося, навдивовижу згармонізоване, а мистецька за природою, дуже чутлива до Істини інтуїція безпомилково скеровувала це мислення» [5, с. 253]. Звичайно, стаття «Малоросійство» подає це явище неоднозначно, оскільки емоційний ресурс внутрішнього переживання тих процесів позначився на оцінках Маланюка. Але бажання виявити та проаналізувати системні історичні зв'язки, факти, позиції та дії, які впливали на історію, стало завданням письменника. Публіцистика, можливо, оперативніше, ніж поезія допомагала Маланюку виконати поставлене перед собою завдання: сприяти становленню свідомого українського суспільства. Філософська та ідеологічна позиція автора у питаннях історії та літератури дала змогу продемонструвати суперечливі процеси у державотворенні України. Він критикує канони радянських стереотипів, маніпулювання ідеологією. Розвиток історичних процесів Маланюк екстраполює на літературу. Концептуальні висновки, незважаючи на деякі протиріччя, повинні активно застосовуватися сучасниками, особливо науковим загалом і публіцистами, для поширення ідей, спрямованих на загальнодержавне розуміння пріоритетів українського сьогодення. У статті Маланюк спирався на ідеї В. Липинського, Т. Шевченка, І. Франка. Це своєрідний

підсумок власного політичного досвіду, практичних спостережень упродовж десятиліть шукань та сподівань, які актуально звучать у контексті сучасної публіцистики. Як свідок та безпосередній учасник подій 1917 – 1920 рр. Маланюк хоче уникнути грубого викривлення тих подій (В. Винниченко пішов тим же шляхом, написавши тритомну мемуарну працю «Відродження нації. Історія української революції») і бажає самостійно розібратися та системно проаналізувати, враховуючи взаємодію культури, історії, моралі в еволюції суспільства, реалії та перспективи України. До цього покликана саме публіцистика.

Сучасний спалах малоросійства підштовхнув учергове звернутися до Маланюка та його публіцистики. Вона не втрачає своєї актуальності, тобто не є журналістською, написаною «на злобу дня», а дає глибоке розуміння найбільш серйозних і глобальних проблем української спільноти. Історичні колізії змушували Маланюка мислити прогресивно, з почуттям відповідальності за Україну. Обмірковуючи причини нещастя, він не обмежувався тільки антиукраїнською політикою Москви, а вбачав суть проблем в обкраданні національної ідеї своїми «запроданцями». Маланюк розважливо підходить до цього питання. Деякі резюмуючі вислови звучать емоційно, але разом з тим письменник не дає різких закликів чи гасел, не підштовхує до національної конфронтації. Він змушує людей думати, відійти від невизначеності, не маскувати в собі українське, не втрачати національні орієнтири. Це дослідження – теж не догма, навпаки, вона допомагає відійти суспільству від консерватизму і стати вільними у своєму мисленні, відмовитися від спотвореної історії, відкриваючи для себе таких особистостей, як Євген Маланюк.

3.2. П. Тичина в есеїстиці Є. Маланюка (стаття «Д.В.Ц.»)

Реалії еміграційного життя для Маланюка стали такими, що необхідно було взятися до публіцистики. Він у когорті інших почав замислюватися над роллю емігрантів як для материкової України, так і поза її межами. У своїх статтях Маланюк висловлював погляди не тільки суто політичного спрямування, частина його праць має культурологічний аспект. Це думки про ключову роль української інтелігенції, яка перебувала в еміграції, у процесі подальшого поступу не просто української нації, а власне української національної ідеї. Таким «рупором» у ті часи стали й інші публіцисти: І. Багрянний, І. Кошелівець, В. Стахів та ін.

Прочитання спадщини Є. Маланюка набирає певної активності у літературознавчих колах. Поетична муза, безперечно, виокремлює індивідуально-авторську особливість Маланюка. Ця проблема вивчалася багатьма дослідниками: Г. Клочек, С. Орел, Л. Куценко, Г. Донець та ін. Як зазначав Л. Куценко, «Теза Є. Маланюка, що «лірика заговорила першою» в суворих буднях «таборових республік» інтернованих вояків УНР (Польща), справедлива тільки почасти. Справді, перші поезії його з'явилися на світ ще наприкінці 1920 р. і щедро писалися у наступних 1921-22 рр. Проте це були переважно поезії-сповіді, інтимна лірика, значно рідше його поезія зверталася тоді до тем громадянсько-патріотичного звучання. Тож з урахуванням контексту висловленої поетом тези (поезія мала б відповісти на запитання: «як сталося», що УНР зазнала поразки, і вона згодом дасть на нього відповідь) справедливіше перефразувати її так – першою заговорила його проза – публіцистика, есеїстка, критика» [7, с. 31].

Есеїстика Маланюка має широкий жанровий спектр: статті, маніфести, листи, рецензії, нотатки. Його статті мають вагоме місце у його публіцистичній спадщині, оскільки репрезентують культурне середовище тієї доби не тільки українства за кордоном, а й загалом культурні світові тенденції періоду 20 століття. Особливу увагу привертає стаття Маланюка «Про роль еміграції», яка дає чітке визначення завдань останньої. Саме людям, що вимушено опинилися в

таких умовах, випадала місія продовжити боротьбу. Змагання насамперед повинні продовжитися ідеологічні, й головну історичну роль у них, на думку Маланюка, відводилося українській еміграції 1919-1920 років. Автор одразу зазначає причини боротьби за визволення України – культурні та мілітарні. Публіцист буквально визначає певні програмні речі, зокрема, якою має бути українська еміграція: «1) репрезентантом української визвольної боротьби за кордоном, 2) моральною підтримкою для населення України, ба навіть і живим втіленням української визвольної ідеї, ідейним маяком, до певної міри, для тих, хто продовжує зараз боротьбу з окупантами на скривавлених просторах України і 3) грізним і повсякчасним *memento* для тимчасових каліфів на Україні, що само по собі примушувало б їх бути де в чому обережніш в окупованій країні [2, с. 254]. Як визначає Маланюк, «завдання – поважне і почесне», оскільки значна частина емігрантів за рівнем освіти належали до еліти тогочасного українського суспільства. Тому справжнє українське культурне та політичне життя перемістилося на Захід: активно пропонувалися поодинокі політичні програми, здійснювалися наукові дослідження, розвивалися літературно-мистецькі школи. Політичне життя не носило активно діючого характеру. На відміну від Польщі, яка мала історичний період еміграції, українські еміграційні кола не провадили такої організованої діяльності в межах материкової України. Якщо поляки створювали таємні осередки у польських землях, висилали емісарів, то українці за кордоном не мали намірів і впевненості в тому, що в межах Радянського Союзу вони це здатні зробити. Маланюк закликає: «...можна порадити інтелігентним представникам нашої еміграції простудіювати історію польської еміграції уважніше – найліпша лектура для нас на чужині» [8, с. 255]. Замість цього еміграція поринула у дискусію причин поразки революції та майбутнє України в умовах більшовицької окупації. Маланюк у згаданій статті апріорі визначає вищезазначені завдання еміграції як її обов'язок перед поневоленим народом: «Бо це тільки обов'язок нашої інтелігенції перед українським народом. А невиконання цього – національний саботаж» [8, с. 255]. Такі завдання публіцист визначив, ще

перебуваючи у таборі інтернованих, але і надалі це стало програмою його життя, визначенням його діяльності за кордоном. Для української еміграційної інтелігенції Маланюк убачав два рівнобіжні завдання: 1) організованість, 2) культурно-освітня праця. Саме в поєднанні цих складових, на його думку, була запорука успіху. Тому, крім політичної публіцистики, він активно напрацьовує культурологічну тематику: займається оглядом еміграційної літератури загалом, української літератури зокрема, а також його пильна увага прикута до радянської України, тих процесів, які відбуваються в окупованій землі. У зв'язку з цим з'являється низка статей: «Замітки про національне мистецтво», «Думки про мистецтво», «До Чупринкової річниці», «Кінець російської літератури», «Поет Московії», «Українська література в світлі сучасності» та ін. Вони різні за обсягом: одні – ґрунтовні, з виокремленими частинами, інші – стислі, резюмуючі, програмні. Але відчувається, що написані не похапцем, не спонтанно, а з глибоким осмисленням описаних процесів. Важливим у цьому осмисленні для Маланюка був не просто розвиток української літератури, а духовний розвиток тих письменників, які представляли собою естетичний феномен української культури. Таким для нього постає П. Тичина. Поруч з аналізом усього літературного процесу, явно виокремлюється постать поета, природу талановитості якого з'ясовує для себе Маланюк. Оцінка публіцистом поета-Тичини у різних статтях відбувається під двома кутами зору: з одного боку, необхідність відстоювати талановитість Тичини, з другого – розвінчати більшовицький вплив на нього.

У статті «Д.В.Ц.» Маланюк співчуває долі поета в умовах більшовицького шовінізму. Дозвіл цензури, поставлений на збірці «В космічному оркестрі» (видання 1921 р., Харків), викликає різку критику публіциста. Він одразу це визначає як позначення «поет – хахлацький». У текстах статей Маланюк не коментує політичні чи культурні події, тексти стають реакцією на певне культурне, а часто й політичне явище, яке описано резюмуюче, з розставленими акцентами. Публіцист зазначає проукраїнську позицію Тичини та відчуває той

надлом, що стався у долі поета: «Справа в тім, що завжди опозиційний московському урядові на Україні Павло Тичина цим разом, очевидно, «здався» на ласку переможців» [8, с. 237]. Дійсно, Тичина палко вітав Українську революцію. У листі до брата Євгена писав: «...тобі слід було б приїхати на Україну – побачив би, що робиться. Уже в Басані (Новій), в Ярославці, Щасновці закладено товариства «Просвіти». У Києві вже діти ходять до Української гімназії. В самому Києві щось чотири чи п'ять газет українських» [3]. Поет працює в газеті «Нова Рада» завідувачем відділу хроніки (редактори: А. Ніковський, С. Єфремов). Тут Тичина опублікував два віршовані фейлетони під псевдонімом проти церковників-українофобів, а також дістала його критику шовіністично спрямована газета «Киевлянин». Поема «Золотий гомін» (хоч і з заміною слів у передруках) стала відгуком на I Універсал Центральної Ради. Вірші «Пам'яті тридцяти», «На майдані», «Як упав же він з коня» - це сприйняття Тичиною Української революції. У 1919 році збірник «Музагет» підтверджує віру поета у те, що Україна постане. 1923 року він заклопотаний звільненням від арешту брата Євгена, який був регентом Новобасанської автокефальної церкви під Черніговом. А далі життя Тичини стає іншим.

Маланюк викриває політику більшовицького уряду УРСР стосовно постаті Тичини. Він одразу розділяє: Тичина-людина і Тичина-поет. Публіцист коментує факти про стан здоров'я поета, які дізнався з «Львівських відомостей», а також, що еміграція не лишається осторонь: комітет допомоги голодуючій Україні запропонував урядові УРСР допомогу для Тичини. Уряд відповів: «...Павлом Тичиною він опікується сам і що Павло Тичина взагалі «буржуазної опіки не потребує»» [8, с. 238]. Хоча насправді В. Еллан-Блакитний доклав зусиль, щоб домогтися допомоги уряду: Постановою ВУЦВК надали одноразову допомогу, та нарком освіти Г. Гринько дав розпорядження забезпечити харчами. А далі у тексті відгуки Маланюка, з одного боку, критичні, а з другого – образ Тичини-поета позитивний: «...людина – здалася. Але не поет Тичина» [8, с. 238]. Публіцист ніби

полемізує сам із собою, він хоче насамперед переконати себе (а своєю щирістю та емоційністю й інших), що у тій системі по-іншому не могло бути, він виправдовує Тичину його ж поетичним талантом. А все, у чому відсутня ця риса поета (талановитість) – не тичинівське, то рядки якогось «обивателя совітського раю» на прізвище Павло Тичина» [8, с. 238].

Еміграційна публіцистика Маланюка, особливо 20-х рр. відзначається певним пафосом, хоча це пов'язано з аспектами масовості та актуальності. Такий своєрідний пафос, що додає тексту форми відозви, у межах локального середовища дає свій ефект – працює як контрверсійна комунікація, здатна притягнути увагу до злободенних проблем: «Червоним Москалям, відвічним душителям українського народу, мало знищувати його фізично, мало розстрілювати найкращих синів його, вони хочуть звалтувати ще й душу народу, вони хочуть удушити те, що не відважувався душити й царський уряд – поезію українську!» [8, с. 239]. Маланюк подає власне ставлення до дійсності, осмислюючи постать Тичини у геопоетичному контексті доби. Текст для публіциста став публічним простором, у якому він, не добираючи слів, дає нищівну критику більшовизму: «І на сонячній промінні поезії Павла Тичини – брудна лапа москаля поставила чорну пляму – «Д.В.Ц.»» [8, с. 239]. Для Маланюка – це не вирок. Він викривально репрезентує позицію мистецького емігрантства, яке Тичину вже уособлює з історією України. Характерна для Маланюка манера висловлювання демонструє риторику нескореності, невикорінності всього українського, що нагадує маніфест проголошення незнищенності українців: «Поет Павло Тичина своїми попередніми творами вже влив в артерії молодого покоління українського творчий вогонь. І цей вогонь – спалить вас, душители, раніш чи пізніш! І не допоможуть вам тут три символічних літери «Д.В.Ц.»» [8, с. 239]. Таким було відчуття Маланюка-публіциста. І такий його «мистецький жест» не просто демонструє важливий факт, а зобов'язує автора вдаватися до віддзеркалення дійсності, в якому ситуація повинна отримати

відображення з можливістю споглядати її у різних ракурсах. Тому Тичина тут різний: з одного боку, поет з комплексом протиріч, які є впливом пореволюційної доби; з другого – талановита постать у контексті літературних явищ свого часу.

В історії літератури існують особливі постаті, які впливають на її розвиток. Без сумніву, таким Євген Маланюк вважав Павла Тичину, феномен творчості якого визрів у 1920-х рр. На думку Маланюка, його ідейна трансформація впливала на самовизначення національної літератури. Тактика «більшовизації» творчості Тичиною була обрана під тиском обставин та потребувала від нього її практичної реалізації. Маланюк розумів, що зібрати український національний дух до купи, особливо в радянській Україні, було надскладним завданням. Тому його публічні кроки, втілені у статтях, були спрямовані на те, щоб надати цьому явищу відповідне пояснення, заперечити хибну думку більшовиків про отриману перемогу. Для Маланюка було очевидним, що з допомогою талановитих митців більшовикам вигідно було українську літературу демонструвати як національну за формою, але соціалістичну за суттю. Це була тактично спланована політика, розвінчати яку Маланюк ставив собі за мету. Але навіть так знівечена національна література народжувала і формувала етнічну українську еліту. І якою б контроверсійною не була літературна доля Тичини, знівелювати національний вплив його ранньої творчості видається для Маланюка неможливим. Яким би прозірливим не здавалося центральне більшовицьке керівництво, та якраз у цих спланованих акціях виявлялося їх уразливе місце: «... «Д.В.Ц.»...вони символізують якраз вашу духовну протрацію, ваш ідейний прогресивний параліч, вашу безсилу жорстокість і ваше жорстоке, але останнє безсилля» [8, с. 239].

Подальша доля України постійно буде привертати увагу українських емігрантів. Вони завжди пильно стежили за її поступом, постійно ведучи конкурентну боротьбу. Є. Маланюк своєю публіцистикою демонстрував силу національного духу, власну незламність, потужну енергію тих українців, які

обрали шлях еміграції, визначивши в тих умовах сенсом життя – вперто стояти на шляху мандрівного заокеанського буття, але далі творити таку омріяну національну культуру.

3.3. Еміграційна публіцистика Є. Маланюка: суспільна рефлексія та літературно-критичні коментарі на сторінках «Нотатника»

Національне питання у будь-якому його прояві для Маланюка було спадково (тобто генетично) ним засвоєне. Саме це вивело його на шляхи еміграції після революції 1917-1920 рр. Ідейна позиція чітко проглядається у публіцистиці поета, оскільки світогляд Маланюка концептуально був побудований на внутрішньому еволюційному поступові, відображеному в його поезії, моральній естетиці, власній незалежності, духовній цілісності. Поруч з поезією Маланюк створює літературну есеїстику, яка охоплює літературно-критичні статті, політичні та ідеологічні матеріали. Варто зазначити, що есеї про Шевченка, все ж, більш ідеологічні, аніж літературно-критичні, бо саме у Шевченкові він вбачав ту глибоко національну спадщину, збагнувши яку, ціла нація могла зміцніти, очиститися духовно та зберегти потужний вплив поета-пророка на широкі маси українства у всьому світі.

Більшість досліджень на сьогодні опубліковано з приводу поетичної творчості Є. Маланюка (В. Панченко, Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко, О. Гольник). Спадщина Маланюка-публіциста представляє особливий інтерес, оскільки є малодослідженою (Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко). Варто зазначити, що частина її навіть ще не опублікована. До прикладу, останнє видання 2017 р. (упорядник О. Омельчук) вміщує деякі вперше опубліковані статті та рецензії.

Саме есеїстика Маланюка має значну цінність для української культури як високоінтелектуальна мемуарна спадщина. Його творчі нотатники мають вагоме місце у його публіцистичній спадщині, оскільки бажання фіксувати думки втілювалося у повновартісний документальний текст, який розкриває Маланюка-

інтелектуала. Еміграційна есеїстика Маланюка зберегла відображення культурного середовища тієї доби не тільки українства за кордоном, а й загалом культурні світові тенденції періоду 20 століття, які було подано в Україні під іншим кутом зору, а деякі питання просто були недоступними. Крім того, як виглядало еміграційне суспільство за кордоном, який культурологічний аспект воно мало (в особі певних постатей). Ось ті питання, які цікаво оприявлені у нотатках Маланюка.

Запис 13.VIII.1954 року подає широкий аналітичний літературно-критичний матеріал, що, з одного боку, є оглядом російської еміграційної літератури, а з другого – в особі Марка Алданова змальовано «типового «росіянина», що народився не в Рязані чи Калузі, а саме в нашій многотраждальній «сторозтерзанім» Києві» [12, с. 4]. Ймовірно, саме на таких особистостях демонструвалося малоросійство у глибоко вкоріненому прояві, саме ці постаті стають персонажами, навколо яких точиться літературна критика Маланюка у власних записах.

Марк Алданов (Марк Олександрович Ландау) був вихідцем з єврейської родини київського цукрового магната. Він мав освіту за трьома спеціальностями (хімік, соціолог, юрист), яку отримав у Київському університеті. Творча діяльність Алданова була високо оцінена за життя в еміграції (Іван Бунін висував його на Нобелівську премію), потім світовий загал (у Франції, США) підтримав високу оцінку творчості, опублікувавши низку газетних та журнальних рецензій. Хоча в комуністичних виданнях була різко визначена критика Алданова на адресу СРСР, яку вважали неприйнятною особливо у розпал Другої світової війни. Здається, що стрімко зростаюча популярність письменника апріорі не може бути критикована емігрантами-земляками.

Маланюк все ж вдається до критичного аналізу творчості відомого емігранта. Привертає увагу ставлення публіциста до вихідця з його батьківщини. Помітно дражливою є оцінка власної ідентифікації Алданова як росіянина, хоча, на думку Маланюка, він не є тим «справжнім росіянином», а власне сам себе так

визначає: «...судячи з духу, тону і окремих wypowiedжень його літературних публікацій – п. Алданов 1) дуже слабо знає Московщину (яка для нього є або Петербург, або «Росія» та ще й «південна» і 2) натурально ненавидить все, що хоч трохи пахне «Україною»...Про причини останнього – не варто довго говорити: є то занадто добре знане нам і типове явище» [12, с. 4]. Як стає зрозуміло з есеїстики публіциста, останнє треба визначати як малоросійство. Цікавим щодо власного самовизначення Алданова є факт, зазначений у листі Алданова до Ю. Семенцова, хіміка, однокурсника Алданова по Київському університету, від 16.02.1955 р.: «У мене тут у Ніцці гарний знайомий Деслав, кінематографічний діяч і український публіцист...Ми з ним нерідко зустрічаємося вдень у кав'ярні, й за десять хвилин до сьомої він незмінно йде додому – слухати київське радіо українською мовою. Так ось, він мене все «втішає»: «Хоч Ви, марку Олександровичу, більше, мабуть, ніколи не побачите Вашого Петербурга, але Київ побачите і дуже скоро. Буде незалежна Українська республіка, і, зрозуміло, ми Вас туди пустимо, так як Ви народилися в Києві». – «Невже пустите? Але я не український письменник». – «Пустимо, і навіть будемо друкувати переклади Ваших книг, і платити будемо авторський гонорар» [1, с. 37]. Звичайно, мабуть, саме різниця у власній ідентифікації викликала таку критику Маланюка.

Вищезгаданий у листі Ежен Деслав (Євген Слабченко), іспанський та французький кінорежисер українського походження, опинившись в еміграції з часів УНР, усе життя присвятив тому, щоб пропагувати за кордоном українське кіно, українську культуру. Володар кінопремії «Оскар» (1938) та перший українець, що отримав почесний диплом Венеціанського кінофестивалю (1956), завжди вважав себе українцем та, створюючи бібліотеку закордонної україністики, влаштовуючи покази українських стрічок, а також власні мистецькі здобутки позиціонував як можливість репрезентувати українських митців на світовому рівні, інтегрувати українську культуру в західноєвропейський культурний простір як її невід'ємну частину. Маланюк теж входив до когорти подібних митців з України, тому позиція його незворушна.

Повертаючись до запису нотатника від 13.VIII.1954 р., варто вказати, що Маланюк відразу представляє Марка Алданова як письменника російської еміграційної літератури, не применшує його популярності, яку принесли автору його історичні повісті. Публіцист зазначає докладність подробиць, рясність цитат та імен, що підтверджує знання історичної доби, ерудицію прозаїка. Але визначення Маланюка «як справжній «русский» з Києва п. Алданов є прикметний своєрідною, чисто «минамазайлівською» естетикою щодо прізвищ» відразу підтверджено фактами того, що українські прізвища для автора є вульгарні та смішні, але чомусь Сінебрюхов не викликає у нього подібних емоцій. Мабуть, саме такий підхід оприявнює ознаки малоросійства: «У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але – й передовсім – інтелігентською, отже, поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації» [14, с. 30]. Оцінюючи Алданова як автора історичних повістей, Маланюк визначає рід його творів, що наближають їх до історичних романів Л. Толстого. Так, Алданов захоплювався останнім. Роман «Війна і мир» він вважав чи не найкращою книгою всіх часів і літератур. Але далі Маланюк наводить більш доцільне, на його думку, визначення приналежності повістей Алданова до «школи Цвайга». Дійсно, це споріднення виникає у розумінні жанру художньої біографії, оскільки твори Стефана Цвейга дають такому жанру широке тло. Кілька речей об'єднують прозу Алданова і Цвейга. По-перше, постаті, змальовані в творах, не обмежені у конкретному часовому відрізку між світовими війнами: у Цвейга – Верлен, Бальзак та біографії 20-30-х рр.; в Алданова – Наполеон, Гітлер. По-друге, як Цвейг, так і Алданов дещо вільно обходяться з фактами із життя героїв. По-третє, на відміну від Цвейга, Алданов не сприйняв революцію, але їх об'єднує розуміння того, що у 20-30-ті рр. вони обоє бачили у СРСР єдину реальну силу, здатну протистояти фашизму. Підтвердженням цьому є найцікавіший своєю творчою долею твір Марка Алданова «Початок кінця». Маланюк не заперечує талановитості письменника, але намагається все ж з погляду літературного критика дати оцінку того історизму. Це рішуча думка й тверда українська позиція,

оскільки історичні тексти Алданова дають йому відчуття живих постатей, яким бракує відчуття духу доби (і в цьому публіцист знову бачить «школу Цвайга»). Але ж дійсно, Алданов мав практику створювати сюжети на ходу. Відомим є факт, як на замовлення журналу «Современные записки» Алданов погодився писати новий роман, який буде друкуватися «з коліс», а, відповідно, переробити попередній розділ чи втілити наново знайдене творче рішення було неможливо. Мабуть, саме ця «нехитра механіка тих «історичних» повістей» так радикально визначена публіцистом, оскільки творчість Алданова претендувала на історичну автентичність. Особливо принциповим це питання виглядало в умовах еміграції: чи дійсно автор презентує світові автентіку (чи то українську, чи то російську). І тут же Маланюку це нагадує «одного аматора легких лаврів», «одну з жертв алдановщини», «автора «Сонця в Чигирині», «Рубікону Хмельницького». Насправді, мова йде про Юрія Косача – племінника Лесі Українки, колись активного члена підпільного Культурного товариства на Волині (1932-1933 рр.), потім емігранта. Чому Маланюк такого колись патріота-націоналіста, розробника «Плану розбудови національного руху на Волині» називає «жертвою алдановщини»? Це пояснюється тим, що, потрапивши до США, у Ю. Косача змінилися ідеологічні орієнтири. Націоналізм для нього став злом, а «совецька» Україна розцвіла. Після відвідин Радянського Союзу 1964 р., де він перебував на запрошення уряду під час святкування 150-річного ювілею Т. Шевченка, ще неодноразово бував у радянській Україні, був там очікуваним гостем, якого тепло зустрічали. В одному з інтерв'ю у США «Українським вістям» Ю. Косач констатує «Нині Прометей визволений. Вчорашній плебей, варнак, парій, кріпак, раб став володарем духа: він будує міста, організовує області, економічні райони, планує, творить, наказує, веде народ вперед» [20]. Така позиція була далекою від внутрішнього протистояння Маланюка, який виявився більш рішучим та вольовим серед різного українства в еміграційному середовищі: з одного боку – ті, що активно протистояли більшовицькому тоталітаризмові, з іншого – духовні

плебеї з ліберальними поглядами, які не відчували своєї батьківщини чи то фізично, чи то морально.

Маланюк дає досить інтелектуальне обґрунтування історіософського роману М. Алданова «Ульмська ніч», виданого 1953 р. Тобто записи нотатника, які публікував «Вісник ООЧСУ», носили на той час актуальний характер. Вони стали рефлексією культурного еміграційного кола на твори, що з'являлися у тодішніх виданнях, ставали тим читацьким матеріалом, який формував інтелектуальну думку еміграційного середовища та світової спільноти. Дізнавшись із передмови до нью-йоркського видання про те, що Алданов мав освіту математика-хіміка, Маланюк сподівається на певну обізнаність автора, хоча й сумнівається через попередні розчарування. Разом з тим, це пояснює, чому саме Декарт виступає ідейним стрижнем книги. Полеміка між А. і Л. (Алданов – Ландау) базується на поясненні суспільних вибухів, зокрема Жовтневого перевороту. Але запропоноване трактування для Маланюка є, щонайменше, дивним: причина перевороту – випадок, хаос (хай навіть це подано через філософію випадку, теорію ймовірності, хаотичність часу): «Ніхто не може вимагати від п. Алданова, щоб він був другим Кантом чи щоб він, в справді апокаліптичній нашій добі, давав якісь пророцтва, дороговкази, обґрунтовані гіпотези. Але ніякими поблажливостями не можна виправдати легковажного жонглювання звідусіль насмиканими цитатами та ліричними парадоксами, часом не лише безвідповідальними, але й самозакохано – хлестаковськими» [12, с. 5]. Публіцист намагається пояснити, що така позиція – не єдина, навіть небезпечна, оскільки «спустошує «модерністю» і «об'єктивізмом», панрелятивізмом і снобістичними парадоксами, провінціальним всезнайством і терором «поступовости» [12, с. 5]. Попередньо опираючись на «картезіанство, ц. т. розум», Маланюк вказує, що книга наскрізь песимістична, називаючи її «специфічно-темпераментним походом проти решток розуму, зацілілих в зруйнованій Європі й руйнованім світі». А резюмує все українською народною мудрістю: «Висновок може бути лише один: не тратьте, куме, сили – спускайтесь на дно!» [12, с. 5]. І

завершує свій допис злободенним – як Алданов пише про «укохану «Росію». Публіцист протиставляє комплекс Московщини в принципі здоровому глузду та очевидним речам. «Забавною дивовижею вважає Маланюк те, що К. Леонтьєва чи В. Розанова Алданов бачить поза російською традицією, Іван Грозний не характеристичний для російських царів, а от від «Слово о полку», Ярослава Мудрого, Володимира Великого аж до «большого русского математика» Остроградського – у цьому ланцюжку історичних постатей відчуває «істинно-руськіє» прояви. Чітке визначення подібних проявів Маланюк дасть пізніше у своїй статті «Малоросійство» (1959), а тут він поки що, пишучи нотатник, діагностує: «Все це, розуміється, дуже знайоме. Але все це говориться в книзі п. Алданова з таким специфічним апломбом, що мимоволі пригадує апломб «южнорусского» фармацевта» [12, с. 6].

Пізніше у літературно-критичних статтях Маланюк чітко резюмує, дає обґрунтований виклад багатьох суспільних та історичних явищ, але розмисли, що спрямують його у подальшому до узагальнень та висновків, безумовно, йдуть від внутрішнього постійного монологу, окремі тези якого подано в його нотатнику. Публіцист у своїх статтях і в нотатнику щоразу нарікає на неясність національної ідеї в українській літературі, її хитку позицію. Він засуджує всіх, що за своєю суттю є українцями, але такими себе не бачать, не відчувають та мають хитку й непевну самоідентифікацію. Письменник переконаний, що така духовність ніколи не дасть суспільству справжньої літератури, не зродить великої ідеї, яка дала б змогу вистояти українцям як у радянській Україні, так і за її межами. Можливо, присутні суб'єктивні судження, але вони компетентно підтверджені, крім того, вказують на інтелектуальність публіцистики автора. Як засвідчує текст нотатника, він знає літературні традиції, розуміється на європейських школах, вносить власні ідеї та міркування. Разом з тим, Маланюк відбив на сторінках нотатника найважливішу для нас річ – уявлення про те, яким було еміграційне середовище 20 століття, українство зокрема, як воно переживало уроки та наслідки перевороту та революцій. Чи варто було полемізувати й переконувати міфічних

(тобто примарних, несправжніх) українців, відвертати їх від хиб та помилок? Адже Маланюк, як й інші, зіткнувся з проблемою ідеологічного непорозуміння як в Україні, так і пізніше в еміграції. Але варто, хоча б для того, щоб хай не в окупованій більшовиками Україні, то хоча б за її межами усвідомити, яким може бути поступ українства у подальшому, бо воно продовжувало шукати для себе національний ґрунт, хоча і в умовах еміграції.

3.4. Інтелектуальний феномен Є. Маланюка: коментарі до «Нотатника» (із записів 1953 р.)

Українська публіцистика, створена відомими емігрантами, сьогодні може відкрити не тільки багато сторінок історії чи пролити світло на важливі події, а й створює тло, на якому чітко відбивається формування суспільної свідомості на зламі епох. Таким феноменом нині є мемуаристика комунізму, довгі роки насадженого і в Україні, яка значно віддалила українське суспільство від мрії про незалежне існування та й взагалі притлумила український дух. Представники того періоду, що змушені були за власними переконаннями їхати в інші світи, постійно спостерігали за долею України, робили висновки попередніх процесів, аналізували ситуацію збоку, маючи поряд живий приклад у порівнянні зі світовими явищами, свідками яких вони ставали. Українці у вигнанні мали своє коло спілкування, за кордоном певною мірою вони продовжували свою діяльність і намагалися хоч якось прислужитися своєму народові та бути корисними. Це ставало сенсом їхнього існування й, власне, виживання. Одним із таких діячів став Є. Маланюк – український поет, публіцист, учасник подій 1917-1920 рр.

Постать Маланюка-поета у більшості проаналізована у різних аспектах (В. Панченко, Г. Клочек, Ю. Барабаш, Т. Салига, Л. Куценко, О. Гольник та ін.). Частково досліджена есеїстика письменника, яка не вся опублікована, а саме вона має значну цінність для української культури як високоінтелектуальна мемуарна

спадщина свідка ключових в історії України подій (Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко). Варте уваги останнє видання 2017 р. (упорядник О. Омельчук), яке вміщує деякі вперше опубліковані статті та рецензії.

Есеїстика Маланюка, написана за кордоном, не прочитана до кінця, не досліджена в повному обсязі. Це пов'язано з багатьма відомими причинами (щось знаходиться в архівах інших країн, щось у приватних архівах). Такою маловивченою сторінкою творчої біографії Маланюка є його «Нотатники» (1936-1968 рр.). Більша їх частина видана 2008 р. та прокоментована Л. Куценком, але якісь із записів друкувалася на той час уривками у закордонних виданнях. Оскільки ці тексти проливають світло на особливості публіцистики автора, мають характер важливих тез, певних історичних штрихів як до постатей, так і до портрету доби, то завдання статті полягає у тому, щоб серйозно заглибитися у зміст, форму, сенс записів Маланюка та дати їх розлогий коментар у розрізі політичних, історичних та культурологічних явищ того періоду.

Цікавими є записи «З нотатника», опубліковані у виданні «Вісник ООЧСУ» за 1953 рік, дописувачем якого був Маланюк. Під час 1919-1929 рр. кілька тисяч громадян УНР, яка потрапила під окупацію комуністичної Росії, виїхали до Європи, США та Канади. Саме вони розпочали (а далі цю справу продовжили біженці-емігранти після II Світової війни) видавати низку часописів для українських переселенців та їх нащадків. Одним із видань, яке представляло табір «бандерівців», було видання групою «Організація оборони чотирьох свобод України» власного «Вісника ООЧСУ». Саме в ньому Маланюк дописує блоги, які стали його рефлексією на різні події та їх учасників.

Записи «З нотатника» у № 8 «Вісника ООЧСУ» (1953) розпочинається датою 13.X.53. Цей блог дає визначення «керенщини». За емоційним навантаженням відчувається певна його дразливість. Чому саме постать Керенського так цікавила Маланюка? За кордоном одні емігранти перебували одинаками, не визнаними ні чужими, ні своїми, інші – навпаки гуртувалися навколо ідеалів, які намагалися зберегти. Олександр Керенський – одіозна

постать, голова Тимчасового уряду під час Лютневої революції 1917 р. Він теж перебував у той час, коли і Маланюк, в еміграції у Нью-Йорку. Після смерті Сталіна з березня 1953 р. увага емігрантів знову прикута до змін у СРСР. Цього ж року друкуються дописи Маланюка. У листопаді 1953 року Керенський, перебуваючи в Парижі, виступив по міжнародному каналу французького радіо із серією програм (збереглися магнітофонні записи). Хрущівська «відлига» розцінювалася емігрантами як пробудження свідомості. Мабуть, цим і викликані чергові роздуми Маланюка про долю українців у СРСР. Починає аналіз явищ, пов'язаних з великими обіцянками та з несправданими мріями. Саме це, мабуть, автор мав на увазі, розпочинаючи з «керенщини» як цілого явища, називаючи його як «певний цілком визначений політичний термін». Академічний тлумачний словник української мови подає таке визначення: «Керенщина (зневажл.). Політика й панування контрреволюційного Тимчасового уряду Керенського після Лютневої революції 1917 р.) [15, с. 142]. Визначення за «Толковым словарём русского языка Ушакова»: «Керенщина (презрит.). Политика мелкобуржуазной революционной власти, предающая интересы трудящихся, пролетариата и прикрывающая своё соглашательство с крупной буржуазией громкими фразами, первоначально о периоде русской революции 1917 г., когда во главе правительства стоял Керенский. В эпоху керенщины. Испания переживает керенщину (об испанской революции 1932 г.; из газет)» [3]. У записі Маланюка емоційний компонент яскраво видає його власне незадоволення. Чому? Адже Керенський багато обіцяв. І якщо розглядати українське питання в часи Лютневої революції, то Керенський виступав проти анексії Фінляндії, мав наміри щодо звільнення Польщі, а потім і України. Але він не справдив сподівань, тому Маланюк закидає синонім «політичне хлестаковство», «головноумовляючий» і т.п. Дійсно, одіозна постать Керенського серйозно зачіпала інтереси й України у тому числі, бо питання землі було актуальним і для українського селянства. Щоб добре усвідомити риторичні публіцистичні тексти Маланюка, необхідно розумітися на тих питаннях політики, якими так чітко оперує автор як свідок тих

подій та безпосередній учасник зламу України 1917-1920 рр. Він глибоко знається на аспектах політичних, соціальних, історичних. Для висловлення критики добирає такі думки, що дають чітке розуміння обізнаності з біографією та політичною діяльністю опонента. Адже «хлестаковство» було фішкою у політичній грі одіозного Керенського. Вміння публічно говорити, до чогось схилити, їхати до солдат в окопи з відозвами та гаслами – ось основне, на що опирався політик. «Політик одного року» - так назвала його Н. Берберова. Пізніше сам Керенський визнавав: якби на той час було телебачення, він би переміг [4]. Та й не просто Маланюк обирає визначення «хлестаковство», адже саме цю роль Гоголівського персонажа віртуозно грав у юності любитель-театрал Керенський. «Головноумовляючий» - теж своєрідне визначення, яке демонструвало саме його політику, що полягала в умовлянні солдатів з числа селян перетерпіти в окопах і дочекатися державного розподілу землі. Дуже життєвими, зримими є публіцистичні тексти Маланюка, в яких він дає образні характеристики політика, порівнюючи його з виконавцем «Пісеньок П'єро» Вертинським. До речі, вже після цього допису Маланюка у листопаді 1953 р. Керенський в інтерв'ю на французькому радіо зазначив: «Ліберальна суспільна думка Росії ніколи не приймала політики насильницької русифікації. Тимчасовий уряд терміново повернув Фінляндії всі права за однієї єдиної умови: незалежність Фінляндії повинна бути прийнята Засновницьким зібранням. Одночасно ми проголосили і незалежність Польщі. Почав розроблятися режим надання незалежності для прибалтійських країн, для України» [4]. Як зазначив Маланюк у нотатках, «п. Керенський не задовольняється могильною тишею свого політичного небуття» [11, с. 18]. Його, очевидно, дратував пафос людини, яка досі вважає себе значущою у політиці. Цю «конгеніальність у своїй творчості» характеризує формулою «вертінскізм у політиці». У цьому глибоке мислення Маланюка, інтелект, позначений розумінням того, що зокрема така одіозна постать, як Керенський, що видав мемуарні праці в еміграції, неодноразово був звинувачений у протиріччях та різних версіях подій історії революції. Маланюк

критично ставиться до цього бажання штучно підтримувати політичний інтерес до власної персони.

Публіцистичний дискурс Маланюка виразно посилений інтелектуальним феноменом автора. Він вказує на його світоглядну концептуальність у висвітленні багатьох аспектів. Як зазначає М. Шлемкевич, «На відміну від Німеччини чи Франції, у яких національний світогляд формувався на університетських кафедрах, у нас він формувався переважно публіцистами...» [18, с. 130]. Тому Маланюка торкали всі процеси, які відбувалися в Україні. Запис у Нотатнику від 3.11.53 р. зачіпає складну тему процесів українізації-русифікації та, зокрема, постать Ф. Гладкова, який відіграв свою роль у цьому. У тексті продемонстровано зразок московського шовінізму. Особливо активними показали себе Горький і Гладков. Якщо Горького піддав серйозній критиці Винниченко в «Одвертому листі до М. Горького», то постать Гладкова розлого аналізується Маланюком. Звичайно, він не міг бути осторонь, оскільки постійно відчував потребу в допомозі своїй нації у самовизначенні. Одіозна постать Гладкова потрапила в епіцентр періоду, коли більшовицькі шовіністичні представники влади намагалися зупинити відродження української мови, літератури, культури (1921-1930). За матеріалами, що друкувалися у журналі «Плуг» та газеті «Вісті», Гладков перебував із дорученням щодо агітації російської мови (власне антиукраїнська агітація) на території Запоріжжя в комуні «Авангард». Під час відвідин селян він намагався їх відмовити користуватися українською мовою, але припустився помилкової риторики: «Зечем возрождать допетровскую эпоху, зачем гальванизировать украинский язык, который покрылся уже прахом». В Україні Гладков підпав під серйозну критику. 1928 р. журнал «Червоний перець» опублікував карикатуру, на якій він зображений в образі міністра Валуєва. Карикатура мала назву «Не было, нет и не будет». Чому саме Гладкова обрали для цієї ідеологічної, але в той же час ганебної справи. Мабуть, він був вигідною кандидатурою, оскільки мав давні зв'язки з Горьким, активним учасником цих процесів (Гладков переконував Горького очолити

Спілку письменників, коли той перебував на Капрі; Горький був схвальним критиком перших творів Гладкова; Сталін неодноразово запрошував до себе на дачу Гладкова для відпочинку). На підтримку більшовицьких шовіністичних сил російський письменник зазначає: «Украинские писатели хотят конкурировать с русскими писателями, а выходит, только обезьянничают...». 1922 рік позначився тим, що восени керівництво ЦК РКП(б) та ЦК РКП(б)У проголошують «теорію боротьби двох культур» - міської (російської), яка вважається «пролетарською», «передовою», і селянської (української) – контрреволюційної, відсталі. Ця абсурдна (і в декого досі жива) теорія пропагує те, що перемогти має престижніша, тобто російська культура. В Україні втіленням цього процесу вважається другий секретар КП(б)У Д. Лебідь, тому в історії він визначений як «лебедівщина». Його підтримував Г. Зінов'єв (Апфельбаум). Зокрема зазначав, що російська культура все одно переможе, оскільки це природний процес, який комуністи, як свій обов'язок, мають підтримати. У вищезазначеному році ліквідовують «Просвіту» на Кубані та у Зеленому Клині (Далекий Схід), оскільки саме там у Росії були розташовані місця проживання українців. Ф. Дзержинський дає наказ виловити українських дітей-сиріт і знищити. У Чорному морі сталося затоплення барж з тисячами сиріт [2, с. 17]. Пропонована теорія була різко засуджена у квітні 1923 р. на XII з'їзді РКП(б) у Москві. Його резолюція назвала більш відсталі народи, в якій поряд із азербайджанським, узбецьким, киргизьким та іншими був названий і український. Було проголошено інший підхід – закоренити партійно-державний апарат у неросійських республіках. Настав період «українізації», але це було зроблено лише для заспокоєння ситуації після відсторонення Леніна. Хоча й серед українців знову з'являються запродавці, які заявляють, що «об'їздили всю Україну, розмовляли з селянами, й у них склалося враження, що українська мова там не потрібна». Врешті крапку поставив з'їзд членів Центрального Виконавчого Комітету 6 липня 1923 р., після якого повністю розвіялися ілюзії про будь-яку самостійність територій, що потрапили під російсько-більшовицьку окупацію. Ключовою у драматичному завершенні

цих процесів для України стала поїздка українських письменників на зустріч із Сталіним у лютому 1929 р. А. Панів у звіті про поїздку до Москви писав: «Як це не дивно, а дві найбільші братні літератури СРСР зустрілися одна з одною лише на 12-му році революції. Взаємини їхні до цього часу часто характеризувались анекдотами та непорозуміннями». Я. Цимбал у статті «Леся Українка, Булгаков і Кубань» подає детальну розвідку про підготовку до гостини у Сталіна та саму зустріч. Українські авангардівці перед поїздкою вимагали, щоб ті літературні організації, до яких входили такі, як Гладков, виявили своє ставлення у всесоюзній пресі до подібних фактів прояву нелояльного ставлення до української радянської культури. Оскільки перед тим (грудень 1928 р.) Гладков надіслав до редакції «Плуга» листа, у якому відкидав звинувачення у шовінізмі та українофобстві, що виникли після виходу його репортажу «Комуна «Авангард». Цей допис українці сприйняли як агітку про щасливе колективне життя, яка супроводжувалась незграбними перекладами про комунарів, що не володіють «росийской мовой – русским разговором», та коментарями на зразок: «Галичанин – человек, приехавший из Галиции. Галиция – юго-восточная часть Польши». До 1930 року ВУСПП критикує Гладкова, публікуючи у «Червоному перці» карикатури та гумористичні дописи; редакція «Плугу» веде листування з Гладковим в особі С. Пилипенка, в якому відкрито заявляє незадоволення позицією російського письменника. Після репресій 30-х рр. дискутувати стало нікому, а Гладков продовжив свою справу. І ось тут приходиться розуміння, чому з'являються інвективні дописи Маланюка у «Віснику ООЧСУ». Чергова шовіністична публікація Гладкова у радянському журналі «Новый мир» під заголовком «Про культуру мови» не викликає спротиву в Радянській Україні, але спротив чинять емігранти. Вони за кордоном слухають українське радіо, читають радянські публікації про Україну: «Пробігаючи очима випадково забачену статтю п. Гладкова, трудно було стримати в собі почуття певної злорадности, хоч, кажучи поважно, ми не лише поділяємо думки й почуття советського клясика, а й цілком щиро підтримали б його акцію в цім напрямку, бо це вийшло б на користь

і нашій мовній культурі. І – зорово ("ребята", "возз'єднання", "доблесний" і т.п. (і – слухово) "щастя", "чай", "арханізація", "університет" і тлі, з якими пописуються виконавці радієвих передач ("українських" радіостанцій)» [10, с. 9]. Випадково зустрівши цю статтю, Маланюк нестримний у своїх коментарях, у яких кілька разів зазначено «почуття певної злорадності», яке викликає незадоволення Гладковим проникнення української мови до російської: «Слишать невиносімо» – скрикує обурений клясик советського письменства» [10, с. 8]. Публіцист іронізує («жалісно нарікає») над проблемою, яка виникла «в широких масах московської людности» з їх власної вини. У відповідь звучить українське прислів'я: «Бачили очі, що купували – могли б ми відказати п. Гладкову на його дуже спізнені ляментациї: їйте, аж повилазьте» [10, с. 9]. Публіцистика – оперативна реакція на подію, яка так само викликає реакцію від читача. Тому саме форма дописів у «Віснику» стали тим джерелом, з якого йшла суспільна думка Маланюка, його позиція українця-воїна, яким залишався протягом життя. Відчуття ним ненависті збоку Гладкова до української мови (думка останнього є публічною, і в цьому небезпека) виливається у риторичні питання, з яких проглядається відповідь, у чому ж причина такого змішування мов: «А на потіху і "в ім'я історичної правди" мусимо додати: а хто ж поміг, помагав (і помагатиме!) "великому русскому народу" наново зібрати імперію? Хто ж складав кадри "лицарів єдиної — неделімої" на терені нашої Батьківщини і незаступиму п'яту колону для московського війська в р.р. 1918 – 1920? І хто репетує ще сьогодні, що "не допустить расчлененія"?» [10, с. 9]. Маланюку потрібні були ці блоги для того, щоб мати платформу-трибуну, з якої можна було говорити навіть на весь світ, привертати увагу до проблем українства. Хотілося вказати на помилки і прорахунки більшовиків, які у період 1918-1920 рр. відібрали можливість інших народів відчутти вільне, «нецарське», не рабське життя. Маланюк протягом усього життя відчував біль утрати української України, яку він устиг відчутти, але не зміг разом з іншими втримати. Перебування в еміграції дало можливість аналізувати, враховуючи свободу слова, говорити з підсвідомою надією, що це почують ті,

кому це адресовано. Більше того, публіцистика має на меті викликати швидку дію, відгук у читача. Автор художніми образами підкріплює логіку своїх суджень, місцями цей допис нагадує послання, оскільки Маланюк буквально звертається «п. Гладков!», ставить питання, дає відповіді, дискутує. Хоча робить це в односторонньому порядку, все ж, мабуть, сподівається на чіюсь реакцію, інакше не публікував би цих нотаток. Образ та роль образу в публіцистиці грає не останню роль. Адже образ автора та образ ключової фігури (Гладкова) однозначно присутні. Суспільна ситуація змальована у ракурсі двох протилежних полюсів. Ми бачимо дві думки, які репрезентує публіцист. Цитуючи опонента, він із ним дискутує, веде мову, переконуючи фактами, аргументуючи власну позицію. У тексті проглядаються художні деталі – штрихи, подробиці, за допомогою яких Маланюк намагається яскравіше відтворити суспільну картину, бути переконливішим, доповнити логічні докази. Дописи лаконічно, стисло і гостро змальовують проблему, додають їм войовничого характеру. Це було в стилі життєвої позиції Маланюка – не стояти осторонь, не бути байдужим до долі українства. Хоча позиція його зважена і критична, оскільки допомогу деяких «енків» у негативних процесах він теж змальовує: «Все ті ж "россіяне", переважно "южане", трохи "енків", але найбільш і найактивніш – саме "одессіти". Зіпсували вам, п. Гладков, мову, але врятували, рятують (і рятуватимуть!) вашу монголо-імперію! А це ж річ либонь за всілякі "мови" важніша. Чи не рація, п. Гладков?» [10, с. 9]. Маланюк намагається проблему повернути тим боком, який зацентрує увагу широкого загалу, а то і переконає опонента.

Зміст есеїстики полягає у тому, щоб дати оцінку суспільному явищу, показати його осмислення. І Маланюк цього досягає. Його розмисли потребують подальшого дослідження, оскільки це не щось матеріальне, це логіка суджень, які допомагають описати конкретні речі. Він застосовує мовний ефект від прямих висловів, різких формулювань, щоб викликати реакцію, можливо, і в опонента. Публіцист з ним змагається, дає відповідь Гладкову на питання, які він поставив у своїй статті. Це поєдинок, який відбувся завдяки небайдужості Маланюка.

Стаття російського письменника не залишилася без відповіді. Й хоча в радянській Україні не було кому стати у мовний двобій, це зробив Маланюк – воїн, який своєю зброєю-гострим українським словом закрити уразливі місця України, виконавши у черговий раз заповіт Шевченка: «Возвеличу малих отих рабів німих! Я на сторожі коло їх поставлю слово!».

3.5. «Нотатник» та його творча функція для Маланюка-публіциста (на матеріалі статті «До проблеми большевизму»)

В умовах еміграції публіцистика взяла на себе роль політичної комунікації. Саме вона посутньо впливала на громадську думку, поширюючись серед суспільства та орієнтуючи світогляд людей. Політична публіцистика завжди перебуває в центрі уваги, оскільки більш вільна у своїх формах і не претендує на нав'язування думок. Вона є незаангажованою, бо передбачає як її сприйняття, так і несприйняття, вона може орієнтувати / дезорієнтувати, прискорювати / гальмувати той соціум, який потребує допомоги у вирішенні соціально-політичних проблем. Публіцистичні тексти завжди потребують дискусії, вони не є догмою. Теми, що стають актуальними для такої публіцистики, найчастіше пов'язані з політикою держав-лідерів, національними питаннями, внутрішніми питаннями державності та самоідентифікації поза межами держави, формування політичного світогляду її населення й т. ін. На зламі подій 20-х років ХХ ст., коли була зруйнована царська імперія Росії та створювався і набував розвитку новий суспільний устрій, однією з топових тем еміграційної політичної публіцистики можна вважати трансформацію політичної системи на теренах СРСР та погляд на ці процеси в умовах еміграції. Свої думки з цього питання дає, у тому числі, есеїстика Є. Маланюка. Якщо розглянути його «Нотатник», то складається враження, що це ескіз до його майбутніх посутніх статей. До прикладу, запис

9.I.1954 р. є рефлексією на «російське» питання. А пильно простежуючи думки праці «До проблеми большевизму» (1956), розуміємо, що «Нотатник» виглядає певною преамбулою до подальших ґрунтовних викладів. Його фрагменти Маланюк теж публікував, приміром, у «Віснику ООЧСУ». Вони були потрібні як реакція на злобу дня, як гасло, яке звучить коротко й емоційно, привертаючи увагу закличними настроями, як спонукання до чину. Це був стиль Маланюка – постійно надихати до чину, бути вояком за духом, подібними діями вкидаючи такі настрої до еміграційного суспільства.

У записі «Нотатника» 9.I. 1954 р. публіцист задає дискусію про існуючі історичні концепції, сам полемізує, подає різні позиції. З першого визначення авторів сформульованих концепцій – «т. зв. Знавці Росії (з величезним відсотком покутуючих комуністів)» - стає зрозуміло, що навряд чи Маланюк підтримує хоч одну з них. Вони відразу видаються контроверсійними. Перша концепція полягає у виправданні «прекрасного комунізму» зрадою більшовиками «геніяльної науки великого Маркса». Пізніше Маланюк у статті «До проблеми большевизму» перелічить Маркса у когорті «світочів радикалізму й поступовости», зазначивши: «Коло р. 1880 винахідник «наукового» соціалізму прийняв, апробував і затвердив концепцію Чернишевського – Михайловського, в якій московська комуністична «общіна» мала уможливити безпосередній «стрибок» до комуністично-марксівського соціалізму, оминаючи «страшенно довгу путь» (Чернишевський) «римсько-феодальної, міщансько-індустріялізованої Європи» (Герцен)» [9].

Друга концепція виправдовує політику Сталіна, під військовим керівництвом якого було знищено нацистський режим Гітлера. Вказівка на визнання гріхів Сталіна (негідник, паршивець, психопат) пов'язана з пізнішим розвінчанням культу його особистості, тобто визнання сталінських помилок урядом Хрущова у самому СРСР.

Третя концепція виправдовує жорстокі більшовицькі методи. Маланюк посилається на Тойнбі. Мова йде про цивілізаційну теорію англійського

геополітика Арнольда Джозефа Тойнбі. Його 12-томна праця «Дослідження історії» дає аналіз світових процесів. Зокрема він зазначає, що втрачаючи життєву силу, творча меншість цивілізації намагається подолати суспільний розкол силовими методами. Світову державу така цивілізація творить мілітарним шляхом. Імовірно, саме таке трактування має на увазі Маланюк, записуючи у «Нотатнику»: «...Росія...вимагала саме таких метод, і історично – вони будуть оправдані» [10, с. 9]. Можна припустити, що Тойнбі вплинув на світову свідомість не тільки відомою науковою працею. Британський історик у 1930 р. мав можливість відвідати СРСР під час подорожі з Китаю до Європи. У своїх подорожніх записках він зазначив багато прикрих вражень від невлаштованості побуту та, найголовніше, звичної реакції на це росіян, що для британця було вкрай неприйнятним. Він у цьому шукав історичні аналогії, зазначав варварську «екзотичність» культури. Ці записи стали фактом суспільної свідомості Заходу та впливали на суспільну думку загалом. Вважаємо, що Маланюк був знайомий із цим травелогом Тойнбі.

Й остання наведена концепція: Москва несе нову віру. Тут ідеться про ідеологію, віру як таку, тобто у щось інше, крім Бога. Маланюк посилається на польського письменника-неповоротчика, книгу якого перекладено на всі мови світу. Припускаємо, що цим письменником є Чеслав Мілош і мова йде про його популярну книгу «Поневолений розум» (1953). Відомий польський публіцист, дійсно, став емігрантом після Другої світової війни. Оскільки його погляди не відповідали ідеям польських комуністів, що прийшли до влади, він попросив політичного притулку у Франції. Саме у Парижі він написав відому книгу. Маланюк у вищезазначеному записі називає його «неповоротчик». Справді, таким став Ч. Мілош, коли у Варшаві 1950 р. у нього відібрали дипломатичний паспорт. Думаємо, що Маланюк вказує на працю есеїста «Поневолений розум», яка була широко розповсюджена у країнах Заходу. Надрукована спочатку польською і французькою мовами, вона того ж 1953 р. була видана німецькою та англійською

мовами, далі італійською, шведською, а загалом перекладена 44 мовами світу. Маланюк у записі «Нотатника» вказує на «останній крик антикомуністичної моди» - нову віру. І саме у «Поневоленому розумі» Ч. Мілош один із розділів «Мурті-Бінг» присвячує питанню віри: створення нової віри як синтез різних східних релігій. Пілюлі східного мудреця Мурті-Бінга, які органічним шляхом передавали створений ним світогляд, – це метафоричний образ нової віри, який наскрізно проходить через усю книгу. Мілош змальовує, як польські інтелектуали тягнулися до нової віри і, вагаючись, приймають повну «дозу» мурті-бінгізму. Думки, що Маланюк має на увазі саме книгу Мілоша, підтверджуються ще й тим, що антикомуністичні ідеї польського письменника були цікаві іншим емігрантам. До прикладу, Єжи Гедройць запрошував до публікацій щоденників у журналі «Культура» як Мілоша, так і Маланюка. Треба думати, що в принципі нотатники цих відомих людей, їх есеїстика були необхідні еміграційному суспільству. Люди, які вимушено опинилися в еміграції, обирали простором думок такі майданчики, як, наприклад, журнал «Культура», щоб вести діалог і з покинутою батьківщиною, і зі світовою спільнотою. Редагуючи вищезгаданий журнал, Гедройць гуртував інтелектуальні еміграційні кола, запрошуючи їх до співпраці. Маланюк під псевдонімом Юліян Кардош опублікував статтю «Народ у мандрівці» (№ 15, 1948). Пізніше надрукували сторінки із його записника у перекладі Ю. Лободовського (№ 6, 1960). Його твори є у випусках: № 16, 1949; № 7-8, 1950; № 10, 1955. «Культура» вітала Маланюка з 30-річчям його творчої діяльності ювілейною публікацією Ю. Лободовського. Після смерті поета видання Гедройця опублікувало спогади Є. Стемповського та Ю. Лободовського про Маланюка.

Повертаючись до постаті Ч. Мілоша, варто зазначити, що відоме видання «Культура» в особі Ю. Лавріненка відреагувало на вихід «Поневоленого розуму». В есеї «Література межової ситуації» (№ 3, 1959) автор полемізує з польським публіцистом. Усе вищезазначене підтверджує, що записи Маланюка у

«Нотатнику» йшли у межах актуальних дискусій того часу, бути осторонь яких Маланюк не мав морального права. Це була особистість національного духу та національного чину.

Стосовно «Нотатника» та подальших статей Маланюка, варто зазначити, що саме теза про «нову віру», спершу заявлена у запису 9.I.54 р., набуде розширеного обґрунтування у праці «До проблеми большевизму». І тепер варто наголосити ще раз на тому, що «Нотатник» потребує дуже глибокого, навіть дослівного прочитання. Сам по собі він важливий не скільки обсягом записів, як їх змістом, оскільки вказує на першорядні проблеми. Це побіжні записи, розшифрування яких відкриває різку правдивість оцінок певних явищ і, разом з тим, глибину і багатогранність мислення Маланюка. Крім того, простежується багатоаспектний зв'язок записів «Нотатника» та подальших статей автора. Якщо проаналізувати запис 9.I.54 р. і працю «До проблеми большевизму», то маємо низку спільних думок, які в «Нотатнику» тезово, а в праці розгорнуто і детально подають концепцію більшовицької ідеології. Щодо форми, то, як зазначено вище, записи є стислим, ескізним викладом концепції. Читач має бути обізнаним з певними явищами, це розраховано ніби на коло тієї інтелігенції, яка в темі, для якої це важливі життєві питання, це спілкування як у літературному клубі. Можливо, саме тому Маланюк публікував розрізнені записи у виданнях, розрахованих на читача з кола емігрантів, зокрема, не тільки українських. Стаття ж більш розгорнуто, детально, з історичною послідовністю розкриває проблему більшовизму. Створюється враження, ніби Маланюк у полемічному дискурсі до існуючих праць (на зразок Ч. Мілоша, В. Гомбровича та ін.) подає власну концепцію, підкріплену історико-культурологічним обґрунтуванням. Есеїст авторитетно дискутує навколо проблеми (з досвідом військового УНР), наводить приклади особистих контактів з такими історичними явищами. Подібний критичний аналіз є суспільною рефлексією автора. Він системно відстежував явище більшовизму та його прояви, тому пропонує читачеві заглибитися у

представлення від кореня самої появи до масштабів розповсюдженості. Автор докладає емоційних зусиль як у записах «Нотатника», так і в статті у змалюванні жахливих наслідків ідеологічного впливу в світовому контексті, для того щоб важливість порушеної проблеми привернула увагу всієї небайдужої еліти.

Щодо змісту запису 9.I.54 р. «Нотатника» та статті «До проблеми большевизму». По-перше, запис Маланюк розпочинає з авторів вищезгаданих концепцій, яких він називає «знавцями Росії». У статті ці ж персоналії він визначає псевдонімом «знавці комунізму» й «специ від Росії», фальшивими «знавцями». По-друге, тезу записника «Москва несе нову віру» зустрічаємо у статті як «офіційну ідеологію Москви, себто марксівський соціалізм-комунізм, як панівну ідеологію сучасности, як візію майбутнього, як «нову віру». По-третє, записи «Нотатника» стосовно «геніяльної науки великого Маркса» набувають глибокого обґрунтування у статті. Її текст дає стисло біографію Маркса, розкриває сутність народження його доктрини, розгортає її аж до загальної «популярності» марксизму. Маланюк це вбачає знову ж таки в ідеології – «вірі», оскільки стиль мови «комуністичного Мойсея» вже визначив ту країну, яка це реалізує: «То був виразно біблійний стиль, стиль старозавітніх пророків, з прирівнянням пролетаріату до «вибраного народу», з натяком на власну роллю вождя й Мойсея. Недарма сказано, що стиль – це сама істота автора. І той короткий уривок розкрив багато і дав ніби ключ до зрозуміння прихованої під маскою «науковости» і «економіки» істоти речі, як і відповідь на питання, чому, серед інших соціалістичних теорій, теорія Маркса мала в собі стільки заразливого, містила в собі якусь дивну енергію, якесь електричне наснаження, що збудило такий величезний, будь-що-будь, рух» [9, с. 17]. По-четверте, записи «Нотатника» чітко вказують на те, що до більшовизму має бути застосований історичний підхід, а не казочка, «що Ленін з жіночкою і трьома Зінов'євами приїхав в запломбованім вагоні і, як в оперетці, заспівав "я вас завоював" – не вірять навіть бувші денікінці» [10, с. 9]. Стаття більш розгорнуто подає цю тезу,

наголошуючи на тому, що поняття більшовизму досить широке і пояснювати це банально «приїздом р. 1917 в «запльомбованім вагоні» емігранта Н. Ульянова (Леніна) чи «стратегічним генієм» журналіста Л. Бронштейна (Троцького), ба навіть – досить мутними літературними творами самого «пророка» К. Маркса – було б наївно і тому недоцільно» [9]. Далі у статті Маланюк розгорнуто у ч. І «Ідеологія» трактує це явище, починаючи від дефініції і завершуючи образом «жадного «генія» Леніна». По-п'яте, у запису Маланюк вказує на хибно-позитивному враженні від того, що «прогресивні» зміни більшовизму призвели до індустріалізації України. А в статті автор детально розкриває хибність такої думки. Він зазначає, що необхідність індустріалізації коштувала нашому народові 30% живої сили – два зорганізовані більшовиками голоди 1922 р. і 1933 р.: «той голод був викликаний конечністю, якщо не «будови соціалізму», то, щонайменше, необхідністю «індустріалізації», або просто потребою зброєння перед загрозою «капіталістичного оточення» [9, с. 13]. Й остання теза запису 9.I.54 р. «Нотатника» згадує останню книгу Джеймса Бернгама. Ймовірно, мова йде про відому на той час працю «Революція менеджерів» (1941), що здійснила прорив у світовій суспільній думці. Автор висунув тезу про нове суспільство, в якому влада перейде у руки технократів, спеціалістів-управлінців. Він заявив про новий правлячий клас – менеджери. З'явилася нова теорія про власність і новий панівний клас. Це була абсолютно антикомуністична теорія. Припускаємо, що у своєму записі Маланюк зазначає вихід цієї книги у перекладі російською мовою 1954 р. у самвидаві російського еміграційного товариства «Народно-трудоий союз» - «Посев». Оскільки саме через подібні публікації, у тому числі, Дж. Бернгама вважали консультантом ЦРУ в холодній війні США-СРСР.

Усе це ще раз підкреслює інтелектуальну потужність розмислів та висновків Маланюка-публіциста. Обсяг його лектури, судячи навіть з одного запису, вражає об'ємний, актуальність тем є першорядною. Разом з тим, тематика записів торкається не тільки українського, європейського, а й світового контексту.

Маланюк усебічно охоплює певну поставлену проблему, точково акцентуючи увагу на важливих концептуальних речах. Для того щоб досягнути його есеїстику та загалом публіцистичну спадщину, потрібно уважно вчитуватися у міжрядковий смисловий контекст його «Нотатника», що відкриває багатогранного Маланюка, який знався на працях з історії, культурології, політології. Ще за життя його публіцистика вважалася авторитетними думками, пов'язаними з глобальними питаннями світової ідеології та світової історії.

Список використаних джерел до розділу 3:

1. Алданов М. Начало конца / М. Алданов. – М. : Эксмо, 2012. – 640 с.
2. Без мови – немає нації / Упор. Л. Голота, Є. Букет. – К. : Український пріоритет, 2011. – 112 с.
3. Большой толковый словарь русского языка : в 4 т. / под. ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Славянский Дом Книги, 2014. – 960 с.
4. Керенский. Интервью 1953 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://feldgrau.info/memory/2617-kerenskij-intervju-1953-goda>. – Назва з екрану.
5. Клочек Г. Енергія художнього слова / Г. Клочек. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – 448 с.
6. Клочек Г. «Малоросійство» Євгена Маланюка і сьогодення / Г. Клочек // Є. Маланюк. Малоросійство. – К. : Український пріоритет, 2015. – С. 3 – 27.
7. Куценко Л. Публіцистика Є. Маланюка: пошук відповідей на «прокляті питання» і спроба естетичного самовизначення (1921-1923 рр.) / Л. Куценко // Слово і час. - № 10. – С. 31 – 37.
8. Маланюк Є. Вибрані твори / Є. Маланюк. – К. : Смолоскип, 2017. – 872 с.
9. Маланюк Є. До проблеми большевизму. Нью-Йорк, 1956. 85 с.
10. Маланюк Є. З Нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1954. – №01 (063). – С. 8 – 9.

11. Маланюк Є. З Нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1953. – №08 (062). – С. 18 – 19.
12. Маланюк Є. З Нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1954. – №09 (071). – С. 4 – 6.
13. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – Торонто: Гомін України, 1966. – Т. 2. – 480 с.
14. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – К. : Український пріоритет, 2015. – 48 с.
15. Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – Т. 4 [ред. кол. А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, П. П. Доценко]. – К. : Наукова думка, 1973. – 840 с.
16. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжи / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. – Т. 45. – К. : Наукова думка, 1986. – С. 401 – 409.
17. Цимбал Я. Павло Тичина в 1917-му. Економіст, сепаратист і Тичинін / Я. Цимбал. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dsnews.ua/nasha_revolyutsiya_1917/spravzhniy-pavlo-tichina-ekonomist-separatist-i-tichinin-20032017220000
18. Шлемкевич М. Новочасна потуга / М. Шлемкевич // Верхи життя і творчості : Промови-доповіді. – Нью-Йорк, Торонто, 1958. – С. 109 – 146.
19. Шляхтун П. Політологія / П. Шляхтун. – К. : Либідь, 2005. – 576 с.
20. <https://vsiknygy.net.ua/person/4923/>

ВИСНОВКИ

У монографії подано загальну характеристику жанрів літератури факту, тобто документально-художньої літератури, на прикладі автобіографізму Т. Шевченка, мемуаристики В. Винниченка та есеїстики Є. Маланюка. Необхідність її дослідження підказана самим життям, явищами та процесами, які відбуваються у суспільстві. У монографіях, критичних статтях поняття документально-художньої літератури трактується дуже широко. До неї відносять щоденники і спогади, автобіографії, листи і подорожні нотатки, нариси, нотатники тощо. Досі не існує більш-менш чіткої класифікації документально-художніх жанрів. І для теоретиків, і для практиків існує проблема жанрового визначення кожного із напрямків документально-художньої літератури, виявлення їх визначальних рис, що передбачає подальші дослідження в цьому аспекті. Певний прогрес на цьому шляху пов'язаний із працями Д. Затонського, А. Тартаковського, Л. Гараніна, Б. Мельничука, О. Дацюка, І. Данильченко, Н. Ігнатів, О. Мішукова, О. Галича та ін.

Одну з категорій мемуаристики доби становлення української державності складають праці авторитетних інтелектуалів: М. Грушевського, С. Петлюри, Б. Мартоса та ін., а також серед цього документального спадку вагоме місце посідає історико-мемуарна трилогія В. Винниченка «Відродження нації. Історія української революції». В. Винниченко у праці «Відродження нації» створює детальну картину доби. Три частини поетапно змальовують особливості тогочасного українського політичного та історичного виміру: частина I – Доба Центральної Ради (період I: революційна організація державності й морально-правової влади); частина II – Доба (період II: організація юридично-правової влади); частина III – Доба Гетьманщини. Винниченко створює поетапне дослідження переходу Центральної Ради від морально-правового принципу до юридично-правового як один з авторів Універсалів – правовстановлюючих державних документів. Він намагається точно відтворити фактаж, маючи серйозний політичний досвід. Ця праця ґрунтовно доповнює постать Винниченка та непересічність його образу в українській культурі. Письменник та державний

діяч – саме таке уявлення дає література жанру non-fiction. Зі сторінок «Відродження нації» автор декларує деталі, факти, власні відчуття, невігдані постаті того часу, дає оцінку періоду та ролі політичних діячів того часу, для підсилення правдоподібності оперує документами. Він оповідає про історичні події переконливо, бо подає факти, що пройшли крізь його життя. Та найголовніше – саме ця праця стане завершальною і підсумковою в його політичній та державницькій кар’єрі. Як і притаманно мемуарам, «Відродження нації» – твір, побудований на спогадах автора. Але В. Винниченко поспішає зафіксувати події, учасником яких він став. Для нього важливо дати власну реальну картину тих подій, оскільки коли Винниченко писав цю працю, українська революція продовжувалась, а йому потрібно було багато чого переосмислити. Бурхливі історичні події внесли масу протиріч у душу письменника та політичного діяча. Насамперед В. Винниченко примножив небагатий мемуарний доробок української культури. Як зазначив І. Кривецький, українці мало звертали увагу на написання мемуарів порівняно з поляками, євреями, росіянами, а це, в свою чергу, стало причиною недостатньої кількості джерел найважливіших періодів української історії. За класифікацією «Відродження нації» належить до активних мемуарів, за тематичним підходом – до політичних мемуарів. Але першочергове значення цієї праці полягає у висвітленні національної історії, оскільки її, як правило, відображали інші країни з погляду власних інтересів, зокрема росіяни з погляду більшовицької ідеології. Мемуари відзначаються своєю суб’єктивністю, яка віддзеркалює особистість автора. Якщо для дослідження історії необхідно звернутися й до інших джерел, щоб отримати об’єктивну картину, то з літературного погляду власне ця суб’єктивність надає глибшу уяву про автора, його емоційну спрямованість, світогляд. А це загалом доповнить джерелознавчу базу для вивчення постаті В. Винниченка як письменника. Тобто ми отримуємо портрет конкретної особи у певному історичному часопросторі. І це власне становить наш особливий інтерес.

Українська публіцистика, створена відомими емігрантами, сьогодні може відкрити не тільки багато сторінок історії чи пролити світло на важливі події, а й створює тло, на якому чітко відбивається формування суспільної свідомості на зламі епох. Таким феноменом нині є мемуаристика комунізму, довгі роки насадженого і в Україні, яка значно віддалила українське суспільство від мрії про незалежне існування та й взагалі притлумила український дух. Представники того періоду, що змушені були за власними переконаннями їхати в інші світи, постійно спостерігали за долею України, робили висновки попередніх процесів, аналізували ситуацію збоку, маючи поряд живий приклад у порівнянні зі світовими явищами, свідками яких вони ставали. Українці у вигнанні мали своє коло спілкування, за кордоном певною мірою вони продовжували свою діяльність і намагалися хоч якось прислужитися своєму народові та бути корисними. Це ставало сенсом їхнього існування й, власне, виживання. Подальша доля України постійно буде привертати увагу українських емігрантів. Вони завжди пильно стежили за її поступом, постійно ведучи конкурентну боротьбу. Емігранти своєю публіцистикою демонстрували силу національного духу, власну незламність, потужну енергію тих українців, які обрали шлях еміграції, визначивши в тих умовах сенсом життя – вперто стояти на шляху мандрівного заокеанського буття, але далі творити таку омріяну національну культуру.

Одним із таких діячів став Є. Маланюк – український поет, публіцист, учасник подій 1917-1920 рр. Постать Маланюка-поета у більшості проаналізована у різних аспектах (В. Панченко, Г. Клочек, Ю. Барабаш, Т. Салига, Л. Куценко, О. Гольник та ін.). Частково досліджена есеїстика письменника, яка не вся опублікована, а саме вона має значну цінність для української культури як високоінтелектуальна мемуарна спадщина свідка ключових в історії України подій (Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко). Варте уваги останнє видання 2017 р. (упорядник О. Омельчук), що вміщує деякі вперше опубліковані статті та рецензії.

Як зазначав Л. Куценко, «Теза Є. Маланюка, що «лірика заговорила першою» в суворих буднях «таборових республік» інтернованих вояків УНР (Польща), справедлива тільки почасти. Справді, перші поезії його з'явилися на світ ще наприкінці 1920 р. і щедро писалися у наступних 1921-22 рр. Проте це були переважно поезії-сповіді, інтимна лірика, значно рідше його поезія зверталася тоді до тем громадянсько-патріотичного звучання. Тож з урахуванням контексту висловленої поетом тези (поезія мала б відповісти на запитання: «як сталося», що УНР зазнала поразки, і вона згодом дасть на нього відповідь) справедливіше перефразувати її так – першою заговорила його проза – публіцистика, есеїстика, критика».

Есеїстика Маланюка має широкий жанровий спектр: статті, маніфести, листи, рецензії, нотатки. Його статті мають вагоме місце у його публіцистичній спадщині, оскільки репрезентують культурне середовище тієї доби не тільки українства за кордоном, а й загалом культурні світові тенденції періоду 20 століття. Особливу увагу привертає стаття Маланюка «Про роль еміграції», яка дає чітке визначення завдань останньої. Саме людям, що вимушено опинилися в таких умовах, випадала місія продовжити боротьбу. Змагання насамперед повинні продовжитися ідеологічні, й головну історичну роль у них, на думку Маланюка, відводилося українській еміграції 1919-1920 років. Автор одразу зазначає причини боротьби за визволення України – культурні та мілітарні. Публіцист буквально визначає певні програмні речі, зокрема, якою має бути українська еміграція: «1) репрезентантом української визвольної боротьби за кордоном, 2) моральною підтримкою для населення України, ба навіть і живим втіленням української визвольної ідеї, ідейним маяком, до певної міри, для тих, хто продовжує зараз боротьбу з окупантами на скривавлених просторах України і 3) грізним і повсякчасним *memento* для тимчасових каліфів на Вкраїні, що само по собі примушувало б їх бути де в чому обережніш в окупованій країні. Як визначає Маланюк, «завдання – поважне і почесне», оскільки значна частина емігрантів за

рівнем освіти належали до еліти тогочасного українського суспільства. Тому справжнє українське культурне та політичне життя перемістилося на Захід: активно пропонувалися поодинокі політичні програми, здійснювалися наукові дослідження, розвивалися літературно-мистецькі школи. Політичне життя не носило активно діючого характеру. На відміну від Польщі, яка мала історичний період еміграції, українські еміграційні кола не провадили такої організованої діяльності в межах материкової України. Якщо поляки створювали таємні осередки у польських землях, висилали емісарів, то українці за кордоном не мали намірів і впевненості в тому, що в межах Радянського Союзу вони це здатні зробити. Маланюк закликає: «...можна порадити інтелігентним представникам нашої еміграції простудіювати історію польської еміграції уважніше – найліпша лектура для нас на чужині». Замість цього еміграція поринула у дискусію причин поразки революції та майбутнє України в умовах більшовицької окупації. Маланюк у згаданій статті апріорі визначає вищезазначені завдання еміграції як її обов'язок перед поневоленим народом: «Бо це тільки обов'язок нашої інтелігенції перед українським народом. А невиконання цього – національний саботаж». Такі завдання публіцист визначив, ще перебуваючи у таборі інтернованих, але і надалі це стало програмою його життя, визначенням його діяльності за кордоном. Для української еміграційної інтелігенції Маланюк убачав два рівнобіжні завдання: 1) організованість, 2) культурно-освітня праця. Саме в поєднанні цих складових, на його думку, була запорука успіху. Тому, крім політичної публіцистики, він активно напрацьовує культурологічну тематику: займається оглядом еміграційної літератури загалом, української літератури зокрема, а також його пильна увага прикута до радянської України, тих процесів, які відбуваються в окупованій землі. У зв'язку з цим з'являється низка статей: «Замітки про національне мистецтво», «Думки про мистецтво», «До Чупринкової річниці», «Кінець російської літератури», «Поет Московії», «Українська література в світлі сучасності» та ін. Вони різні за обсягом: одні – ґрунтовні, з виокремленими частинами, інші – стислі, резюмуючі, програмні. Але відчувається, що написані не похапцем, не

спонтанно, а з глибоким осмисленням описаних процесів. Важливим у цьому осмисленні для Маланюка був не просто розвиток української літератури, а духовний розвиток тих письменників, які представляли собою естетичний феномен української культури.

Національний поет в еміграції Євген Маланюк в українському літературному житті та в його ключових віхах посів місце такої непересічної постаті, вагоме слово якої ширилося в інших світах – поза Україною, уникаючи колонізаторської політики. Його духовний образ завжди залишався ідентичним українському, і складне політичне буття тих часів його не змінило. Він не перейшов у статус жертви, а постійно виробляв власну модель існування – не втратити свободу і духовну пам'ять. Маланюк зводить свою поетичну творчість не тільки до питань політичних, він тонкий лірик, естет, символіст і водночас українець, який болісно переживає трагедію України, її приниження.

Творчість Є. Маланюка стала поступово відкриватися читачеві завдяки науковим розвідкам та дослідженням Г. Клочека, В. Панченка, Л. Куценка, Т. Салиги, П. Іванишина та ін. Класична поетична мова та її образні трансформації у більшості знайшли своє відображення у сучасних роботах літературознавців. Але актуальним та маловивченим залишається питання глибокого дослідження публіцистики письменника: літературознавчі, культурологічні та історіософські статті, розвідки, есе, нариси. Історичні обставини сучасної України актуалізують теми, яких торкався у своїх статтях Маланюк. З цим пов'язане перевидання окремо статті «Малоросійство» (2015 р.) з широкою передмовою Г. Клочека.

Роздуми письменника врешті вилилися у цілу низку публіцистичних творів. Наскрізним для всієї публіцистики Маланюка є бажання висловити якісь засадничі принципи того, що ж стало причиною колонізації України, її багатовікового рабського існування. Ці причини письменник знаходить у багатьох процесах: історичних, культурних, соціально-політичних.

«Малоросійство» - саме під такою назвою у 1959 році у Нью-Йорку була опублікована стаття Маланюка. Письменник усвідомив неможливість аналізу національного минулого і, тим більше, майбутнього відокремлено від світових процесів історії. Саме такий цивілізаційний підхід розпочинає статтю. Політика Давнього Риму – очільника світової імперії, віденської імперії Габсбургів, на думку автора, «не носили характеру чогось упланованого». Тобто це був природний розвиток подій навіть не держав або політичних систем, а світового суспільства, яке мало різні релігійні, територіальні та політичні характеристики. Кожна з вищезазначених цивілізацій пройшла творення, розвиток та руйнацію. Маланюк звертає увагу на те, що Росія пережила процес «не так творення, як роблення загальноімперського типу». В основі цивілізації обов'язково має бути глибинна віра в усталені цінності, а московська імперія «не знає і знати не хоче жодної особовості». Маланюк трактує поняття «малоросійство» як суспільне явище, притаманне кожній багатонаціональній державі. Воно змальовує пересічний тип імперської людини: австрійця, хорвата, чеха, поляка тощо. Письменник подає малоросійство не як комплекс меншовартості українців, а як більш глибоку, історично витворену проблему. Тенденція до гляйшальтування в Австро-Угорщині визначається як зловісна назва. Вирівнювання, фактично стирання особовостей визнається в СРСР як процес творення типу малороса. Розмисли Маланюка у цій публіцистичній статті формують громадську думку з особистих позицій українця, який відмовився стати малоросом. Щоб бути переконливішим, він будує виклад власної позиції на засадах філософсько-політичного трактату. Відчутними є знання історії, політики, світових тенденцій. Маланюк-публіцист вдало оперує словом, текст насичений як суспільно-політичною лексикою (що абсолютно доречно), так і образними висловами художності (хоча текст у міру емоційно-образний). Тим самим логіка викладу не втрачається протягом статті. Ключові слова автор виділив, позначив деякі зноски, а окремі тези носять характер дефініцій («...процес формування в Росії типу імперської людини – «росіянина» - не був ані процесом історичним, ані процесом

взагалі. Це був brutальний, масово-механічний виріб, виконуваний терористично-поліційною машиною тотально-зентралізованої держави». Такі визначення далі підкріплюються, як правило, емоційно-образним асонансом: «...то був механістичний виріб, цебто акція видирання з живого організму підбитих і обезвладнених націй – окремих їх шматків...». Ця образність публіциста не надмірна, навпаки вона вдало доповнює зміст. Власне ця емоційність, експресія робить текст невід'ємною частиною творчої спадщини Маланюка.

Есеїстика Маланюка, написана за кордоном, не прочитана до кінця, не досліджена в повному обсязі. Це пов'язано з багатьма відомими причинами (щось знаходиться в архівах інших країн, щось у приватних архівах). Такою маловивченою сторінкою творчої біографії Маланюка є його «Нотатники» (1936-1968 рр.). Більша їх частина видана 2008 р. та прокоментована Л. Куценком, але якісь із записів друкувалася на той час уривками у закордонних виданнях. Оскільки ці тексти проливають світло на особливості публіцистики автора, мають характер важливих тез, певних історичних штрихів як до постатей, так і до портрету доби, то завдання статті полягає у тому, щоб серйозно заглибитися у зміст, форму, сенс записів Маланюка та дати їх розлогий коментар у розрізі політичних, історичних та культурологічних явищ того періоду.

Національне питання у будь-якому його прояві для Маланюка було спадково (тобто генетично) ним засвоєне. Саме це вивело його на шляхи еміграції після революції 1917-1920 рр. Ідейна позиція чітко проглядається у публіцистиці поета, оскільки світогляд Маланюка концептуально був побудований на внутрішньому еволюційному поступові, відображеному в його поезії, моральній естетиці, власній незалежності, духовній цілісності. Поруч з поезією Маланюк створює літературну есеїстику, яка охоплює літературно-критичні статті, політичні та ідеологічні матеріали. Варто зазначити, що есеї про Шевченка, все ж, більш ідеологічні, аніж літературно-критичні, бо саме у Шевченкові він вбачав ту глибоко національну спадщину, збагнувши яку, ціла нація могла зміцніти,

очиститися духовно та зберегти потужний вплив поета-пророка на широкі маси українства у всьому світі.

Сучасний спалах малоросійства підштовхнув учергове звернутися до Маланюка та його публіцистики. Вона не втрачає своєї актуальності, тобто не є журналістською, написаною «на злобу дня», а дає глибоке розуміння найбільш серйозних і глобальних проблем української спільноти. Історичні колізії змушували Маланюка мислити прогресивно, з почуттям відповідальності за Україну. Обмірковуючи причини нещастя, він не обмежувався тільки антиукраїнською політикою Москви, а вбачав суть проблем в обкраданні національної ідеї своїми «запроданцями». Маланюк розважливо підходить до цього питання. Деякі резюмуючі вислови звучать емоційно, але разом з тим письменник не дає різких закликів чи гасел, не підштовхує до національної конфронтації. Він змушує людей думати, відійти від невизначеності, не маскувати в собі українське, не втрачати національні орієнтири. Це дослідження – теж не догма, навпаки, вона допомагає відійти суспільству від консерватизму і стати вільними у своєму мисленні, відмовитися від спотвореної історії, відкриваючи для себе таких особистостей, як Євген Маланюк.

Цікавими є записи «З нотатника», опубліковані у виданні «Вісник ООЧСУ» за 1953 рік, дописувачем якого був Маланюк. Під час 1919-1929 рр. кілька тисяч громадян УНР, яка потрапила під окупацію комуністичної Росії, виїхали до Європи, США та Канади. Саме вони розпочали (а далі цю справу продовжили біженці-емігранти після II Світової війни) видавати низку часописів для українських переселенців та їх нащадків. Одним із видань, яке представляло табір «бандерівців», було видання групою «Організація оборони чотирьох свобод України» власного «Вісника ООЧСУ». Саме в ньому Маланюк дописує блоги, які стали його рефлексією на різні події та їх учасників.

Зосередження на літературознавчій діяльності Євгена Маланюка стає наразі цікавим дослідницьким явищем. Естетична природа цих пошуків зорієнтована на

культурні процеси Європи та Америки, зокрема еміграційні осередки українства. У цьому контексті передбачається необхідність глибокого вивчення світогляду есеїстики Маланюка, яка викликає певну суголосність з його поезією. Націософська позиція поета в Україні, а потім за її межами вирізняється незмінністю трактування. Форма вираження національного сенсу для Маланюка сформувалася в поезії, а глибока світоглядна культурологічна модель України виявилася у літературній есеїстиці. Питання, що постають у процесі осягнення есеїстичного доробку, полягають у тому, що являє собою Маланюк-есеїст, націософський контекст його літературно-критичних досліджень, феномен інтелектуального потенціалу есеїстичних текстів, творча особистість Є. Маланюка та його роль у формуванні позиції українства в еміграції.

Літературна спадщина Маланюка у різні часи привертала увагу дослідників за різними напрямками. Останнім часом його есеїстика, її ідеологічне спрямування зацікавлює все більше. Зокрема, у цьому ряду варто відзначити видання Г. Клочека «Євген Маланюк. «Проза» поета», особливістю якого є вміщення до цього не друкованих частин маланюківського «Нотатника», а також уперше перекладені українською мовою спогади Єжи Стемповського про Маланюка.

Актуальність нашого дослідження досягається тим, що наразі не існує повного комплексного вивчення есеїстики Маланюка, яке має на меті визначення оригінальності й автентичності вираження суспільної думки українства в еміграції та впливу на її формування у контексті історософського та націософського підходів.

Глибина думок та обшир тематики есеїстики Маланюка вражає, оскільки осмислення суспільних проблем, їх трактування, структура викладу досліджень однозначно підштовхує до висновків про потужні інтелектуальні можливості есеїста, а також про те, що саме літературне есе стало моделлю роботи, яка є водночас і творчою, й аналітичною за своєю суттю. Незмінність позиції, непохитний чин Маланюка (у Європі – войовничий, в Америці – націософський)

не просто привертає суспільну увагу, а виступає провідною позицією існування українства в еміграції. Його ідеї, висновки демонструють поступ української національної ідеї в умовах її притлумлення в Україні та активну життєздатність поза її межами.

Есеїстика Маланюка ставить та шукає відповіді на серйозні питання: по-перше, що стало причиною фатальної української історії; по-друге, як вплинути на генетичні духовні недоліки українства; по-третє, як посилити віру та національну самосвідомість.

Пізніше у літературно-критичних статтях Маланюк чітко резюмує, дає обґрунтований виклад багатьох суспільних та історичних явищ, але розмисли, що спрямують його у подальшому до узагальнень та висновків, безумовно, йдуть від внутрішнього постійного монологу, окремі тези якого подано в його нотатнику. Публіцист у своїх статтях і в нотатнику щоразу нарікає на неясність національної ідеї в українській літературі, її хитку позицію. Він засуджує всіх, що за своєю суттю є українцями, але такими себе не бачать, не відчувають та мають хитку й непевну самоідентифікацію. Письменник переконаний, що така духовність ніколи не дасть суспільству справжньої літератури, не зродить великої ідеї, яка дала б змогу вистояти українцям як у радянській Україні, так і за її межами. Можливо, присутні суб'єктивні судження, але вони компетентно підтверджені, крім того, вказують на інтелектуальність публіцистики автора. Як засвідчує текст нотатника, він знає літературні традиції, розуміється на європейських школах, вносить власні ідеї та міркування. Разом з тим, Маланюк відбив на сторінках нотатника найважливішу для нас річ – уявлення про те, яким було еміграційне середовище 20 століття, українство зокрема, як воно переживало уроки та наслідки перевороту та революцій. Чи варто було полемізувати й переконувати міфічних (тобто примарних, несправжніх) українців, відвертати їх від хиб та помилок? Адже Маланюк, як й інші, зіткнувся з проблемою ідеологічного непорозуміння як в Україні, так і пізніше в еміграції. Але варто, хоча б для того, щоб хай не в окупованій більшовиками Україні, то хоча б за її межами усвідомити, яким може

бути поступ українства у подальшому, бо воно продовжувало шукати для себе національний ґрунт, хоча і в умовах еміграції. Усе це ще раз підкреслює інтелектуальну потужність розмислів та висновків Маланюка-публіциста. Обсяг його лектури, судячи навіть з одного запису «Нотатника», вражаюче об'ємний, актуальність тем є першорядною. Разом з тим, тематика записів торкається не тільки українського, європейського, а й світового контексту. Маланюк усебічно охоплює певну поставлену проблему, точково акцентуючи увагу на важливих концептуальних речах. Для того щоб осягнути його есеїстику та загалом публіцистичну спадщину, потрібно уважно вчитуватися у міжрядковий смисловий контекст його «Нотатника», що відкриває багатогранного Маланюка, який знався на працях з історії, культурології, політології. Ще за життя його публіцистика вважалася авторитетними думками, пов'язаними з глобальними питаннями світової ідеології та світової історії.

Варто звернути увагу на те, що есеїстика Маланюка охоплює не просто багатовимірну сутність поставлених проблем, а методологія його спостережень спрямована на глибоке тлумачення, в основі якого серйозна аналітика автора, що ґрунтується на значному масиві інтерпретацій європейської культурної спадщини, українських письменників (від Шевченка до Ліни Костенко). «Книга спостережень» у двох томах, нотатники Маланюка підтверджують автентичні прийоми есеїста, його підходи та складні художні інтерпретації. Есе Маланюка – різні за набором жанрових ознак. Якщо «Книга спостережень» має образ автора, філософське осмислення проблеми, історичний принцип викладу, то записи нотатників – це постійний рух авторського «я», спонтанність ідей. Але центральним у всіх текстах є інтелектуальність думки і чітка логічність (навіть якщо допис безсюжетний). Саме це є наріжним каменем есеїстичних текстів Маланюка. Така приватна риса авторського «я» вирізняє феноменальність його інтелектуального потенціалу.